

TAUTINIO ATGIMIMO LIETUVIŠKOS SPAUDOS ISTORIJA IR JOS KŪRĖJAS: SUBJEKTYVIOJI VERSIJA

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Latvijos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. buvo paženklintas viena reikšminga dovana šalies kultūrai ir mokslui – Rygoje įsteigta gana savito turinio ir paskirties biblioteka. Iš dalies ją galėtume vadinti ir muziejumi, nes vertingiausią fondo dalį sudaro kultūros paveldui priklausantys senieji spaudiniai, kartografija, archyviniai rankraščiai, dokumentai ir ikonografija. Šios dovanos autorius ir įteikėjas – kolekcininkas Otto Bongas iš Bad Godesbergo [15]. Jis yra Latvijos vokiečių, dvidešimtojo amžiaus politinių įvykių nublokštas į Vokietiją, iš čia daugiau kaip penkiasdešimties metų laisvalaikį paskyręs atkakliam ir gana sėkmingam tėvynę menančių muziejinių relikvijų kaupimui. Kadangi dėkingos progos sudarė galimybę įsigyti antikvarinės medžiagos ir apie kaimynines šalis, kolekcininkas savo turtingą rinkinį, kurį galbūt leistina prilyginti ir privačiai įstaigai, pats 1951 m. pavadino gal kiek ir pretenzingu vardu *Baltijos centrinė biblioteka* (Baltische Zentrale Bibliothek; Baltijos centrinė biblioteka). Latviai, pagal 1994 m. pasirašytą šalių susitarimą gavę dosnią tėvynainio dovaną, jai įkurdinti skyrė geras patalpas Rygos senamiestyje (Vagnera iela 4) ir tris darbuotojus. Biblioteka duris atvėrė 1995 m. lapkričio 10 d. Nuo pirmųjų veiklos dienų jai vadovauja profesionalus bibliotekininkas ir Latvijos universiteto dėstytojas, daugiausia dirbantis knygotyros srityje, dr. Viesturas Zanderis. Jis gerai žinomas ir Lietuvoje: nuolat dalyvauja mokslinėse konferencijose ir skelbia darbus „Knygotyroje“.

Šio straipsnio autorius su O. Bonga susipažino 1996 m. pavasarį Kilyje vykusioje konferencijoje, kurioje kolekcininkas pristatė Baltijos centrinę biblioteką ir platino savo paties parengtus bibliofilinius leidinius. Jų autorius buvo labai atviras ir dalykiškas. Sužinojęs apie pašnekovo iš Lietuvos mokslo interesus, kolekcininkas glaudžiai apibūdino sukaupą Mažosios Lietuvos istorijos medžiagą, ypač pažymėdamas Karaliaučiaus pirklių mokesčių registracijos knygos vertę. O. Bongas pažinojo vieną kitą Vokietijos lietuvių kolekcininką, iš kurių išskyrė dabar jau velionį Povilą Rėklaitį. Pašnekovas gana gerai nusimanė ir apie pokario lietuvių visuomeninį gyvenimą, asmeniškai buvo bendravęs su kai kuriais iškilesniais asmenimis. Su pačia O. Bongo biblioteka pavyko susipažinti, tiesa, nepakankamai išsamiai, 2000 metais. Apsilanky-

mas joje parodė, kad lietuviškos medžiagos nėra tiek daug kaip latviškosios, tačiau kai kuri ištis svarbi. Lietuviai tokią medžiagą jau pradėjo tyrinėti, vienas pirmųjų darbų – Birutės Kabašinskaitės pateiktas kolekcijoje esančio Karaliaučiuje be metų nuorodos antraštiniame lape išleisto lietuviško giesmyno datavimas [6]. Knyga, autorės teigimu, paremtu tekstologine ir lyginamąja analize, išėjo apie 1791–1832 metus. Neseniai, dalyvaudamas knygotyryninkų konferencijoje Vilniuje, dr. V. Zanderis supažindino tikslu atsivežė Mažosios Lietuvos spaudos veikėjo Martyno Jankaus rankraštį. Jis laikomas Baltijos centrinės bibliotekos 2314-uoju numeriu pažymėtoje byloje, kurioje sutelkti latvių ir lietuvių kalbininkų laišakai Eduardui Hermannui. Rankraštis pasirodė esąs vertingas. Gavę Baltijos centrinės bibliotekos vadovo leidimą, padarėme keletą originalo kopijų, kurių vieną tyrinėtojai gali rasti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonde [1]. Jam aptarti ir skiriamas šis straipsnis.

Rankraštis neturi pavadinimo, yra 27 puslapių apimties, parašytas gana aiškiai, Jankui būdingu braižu ir kalba. Pagal turinį – tai publicistinio žanro atsiminimai, pagal pateikimo formą – laiškas. Jį netgi būtų galima pavadinti ir memorandumu. Iš adresato nuorodos akivaizdžiai matyti, kad šio kūrinio iniciatorius ir užsakovas buvo Getingeno universiteto profesorius Eduardas Hermannas (1869–1950). Lietuvos ir užsienio filologų spaudoje jis gana daug kartų minėtas kaip gana žinomas kalbininkas baltistas [3;7;11;12]. Mokslininkas gimė Koburge, studijavo Jenos, Freiburgo ir Leipcigo universitetuose, apgynęs daktarą iš indoeuropeistikos, mokytojavo, šiek tiek dėstytojavo Kylio ir Frankfurto prie Maino universitetuose, nuo 1917 m. iki mirties profesoriavo Getingeno universitete. Profesorius intensyviai tyrė ir skelbė darbus indoeuropeistikos klausimais, parašė svarbių lietuvių kalbotyros veikalų. Buvo ne kabinetinio būdo mokslininkas, iki pat uždarymo priklausė tiližiškai Lietuvių literatūros draugijai [10], lankėsi Mažajoje bei Didžiojoje Lietuvoje, išmoko lietuvių kalbą ir net gana gerai išmanė jos tarmes. Paliko turtingą 6000 leidinių asmeninę biblioteką, iš kurios baltistikos literatūra kaip depozitas pateko į Prūsijos kultūros paveldo valstybinę biblioteką Berlyne. Sprendžiant iš žymaus Jono Bretkūno tyrinėtojo, vokiečių lituanisto prof. J. D. Range's parengto asmeninės bibliotekos katalogo [3], Hermannas, be kalbotyros, domėjosi Lietuvos istorija ir literatūra, rinko senąsias lietuviškas knygas (įsigijo net 1591 metų J. Bretkūno postilę) ir periodinę spaudą. Neatsitiktinai, analizuodamas lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi procesą, pabrėžė tautinio atgimimo žurnalo „Aušra“ ir pavienių asmenų poveikį jam.

Rankose neturėdami, kaip mini Jankus, 1929 m. sausio 2 d. jam rašyto Hermannui laiško, negalime tiksliai pasakyti, kodėl buvo pasirinktas būtent šis adresatas ir kaip įvardyti kreipimosi tikslai. Sprendžiant iš atsakymo autoriaus pasirengimo *patarnauti abelnai žinybai*, į lietuvių spaudos veteraną kreiptasi greičiausiai oficialiai – Getingeno universiteto vardu, o iš paties atsakymo – gauti autentišką tiesioginio dalyvio liudijimą apie lietuvių kalbos būklę tautinio atgimimo laikais, knygnešių epochą, „Aušra“ ir

aušrininkus, nelegaliosios spaudos rašybos ir leidybos genezę. Profesorius taip pat tikėjosi įsigyti „Aušros“ komplektą arba bent kai kurių jo numerių.

Klausimą, kodėl Getingeno universiteto profesorius savo tyrimams konsultantu ir žinių pateikėju pasirinko būtent Jankų, vertėtų aptarti išsamiau. Manytume, kad svarių priežasčių galėjo būti keletas. Viena, vargiai kas galėjo rasti kitą tokį tautinio atgimimo sąjūdžio dalyvį kaip Jankus, taip aktyviai ir nuosekliai dalyvavusį suvienijant abi Lietuvos dalis – Mažąją ir Didžiąją. Be to, šių pirmosios gretos veikėjų vis labiau retėjo. Jis neseniai buvo palikusi ir bene iškiliausia asmenybė – Jonas Basanavičius. Jankaus figūra atkurtos Lietuvos valstybės ir visuomenės gyvenime kas metą darėsi vis iškilesnė. Buvęs aušrininkas 1920–1923 m. aktyviai rėmė vyriausybės pastangas sprendžiant Klaipėdos krašto politinę problemą, vėliau savo autoritetu tvirtino lietuviškojo verslo pozicijas, tuo tikslu lankėsi Skandinavijoje ir Amerikoje, skatino Tėvynės ir išeivijos glaudesnę bendradarbiavimą, visokeriopai žadino pilietinį patriotizmą. Pastangos sulaukė deramo atpildo. Lietuvių kultūros veteranas veikiai buvo įvertintas nemenka nusipelnusio veikėjo pensija ir piniginiu priedu reprezentacijai, plačiai atšvėstas jo septyniasdešimtmetis, nepriklausomybės dešimtmečio proga apdovanotas aukštu užsienio šalies vyriausybės skirtu ordinu *Corona d'Italia*, spauda vis dažniau kartu su pavarde rašė *patriarcho* ir *Rambyno sargo* titulus. Jankaus asmenybė, atstovaujanti konfrontacijai su Vokietija dėl Klaipėdos krašto, tapo kovos už valstybės vientisumą simboliu. Su tuo, norėjo ar nenorėjo pripažinti, buvo priverstos skaitytis net vidaus ir išorės politinės vokiečių jėgos. Kita vertus, pats Jankus mėgo viešumą ir mokėjo jį naudotis. Jis tapo nuolatinis įvairių renginių, švietimo, mokslo, kultūros, politikos organizacijų ir karinių dalinių kviestinių svečių, kalbų sakytoju, noriai bendravo su žurnalistais ir eiliniaisiais smalsuoliais. Mažosios Lietuvos patriarcho pasakojimų gija dažniausiai vedė būtent link to, ko ir klausė Getingeno universiteto profesorius, – vis labiau mitologizuojamos tautinio atgimimo epochos vardų, veidų ir įvykių. Būtų galima teigti netgi atvirkščiai: Jankaus įvaizdis savaime pasufleravo klausimus Hermannui. Domėtis aušrininku taip pat skatino bręstanti intriga. Jankaus dosniai dalijami publicistiniai atsiminimai ir pasisakymai buvo perdėm subjektyvūs, dažnai gerokai prasilenkiantys su nesenos istorijos tikrove [2;4;5;8], todėl sulaukdavo prieštaraimų. Jį kritikavo Ragainės bei Tilžės lietuviškos spaudos leidimo dalyvis ir liudininkas Petras Mikolainis [9], pateikiamomis tautinio atgimimo istorijos problemų interpretacijomis taktiškai, bet viešai abejojo Vaclovas Biržiška. Kauno universiteto profesorius rėmėsi Bitėnų spaus-tuvės archyvu, kurį ką tik pats publikavo mokslo darbuose „Tauta ir žodis“. Galiausiai visuomenė pastebėdavo aiškiai juntamą kartelį gausiuose varpininkų atsiliepimuose apie buvusį žurnalo leidybos talkininką ir dar gerai prisiminė triuškinamą, nors aki-vaizdžiai perdėtą velionio Jono Basanavičiaus nuomonę „Vienybėje lietuvininkų“. Ne-paisant skeptikų ir kritikų prieštaraimų, Jankus oponentams uoliai ir karštai atsikirs-davo, be to, kuo senyn, tuo daugiau pridėdamas spalvų sodrumo savo paties herojiniam

portretui. Stiprybės ir paskatų jam ypač teikė kone oficialiąją priedermę įgaunantis aušrininkų kultas ir sąmoningo klaipėdiškio lietuvio politinė konjunktūra.

Rankraštiniai Jankaus liudijimai apie tautinio atgimimo įvykių raidos savitumus primena jo anksčiau spausdintas Lietuvos istorijos konspektines apžvalgas. Pasakojimo gija yra kryptinga ir darniai jungia Hermanno pateiktus ir pačiam autoriui svarbius klausimus. Jie byloja apie carinės Rusijos įvesto lietuviškos spaudos draudimo tikslus Didžiojoje Lietuvoje, švietimo nuosmukį, konservatyvios ir sulenkėjusios Katalikų Bažnyčios požiūrį į kylantį lietuvių tautinį sąjūdį, tragišką tautinio sąmoningumo ir gimtosios kalbos būklę, Mažosios Lietuvos lietuvių tautinės sprespaudos sustiprėjimą įkūrus Vokietijos imperiją, išdavikišką šios Lietuvos dalies lietuvių intelektualų laikyseną ir iš liaudies kilusių vadovų pasiaukojimą, draudžiamosios spaudos leidybos ir knygnešių sąjūdžio, kurį autorius vadino apibendrinančiu *kontrabandos* žodžiu, plėtrą, tilžiškių leidėjų, ypač Motiejaus Valančiaus talkininko, Sembos katalikų dekaną Johano Zabermanno ir Tilžės spaustuvinininko Juliaus Schoenke's, lupikavimą, „Aušrą“ ir lemiamą asmeninį vaidmenį jos likimui, šviečiamųjų leidinių nelegalaus platinimo organizavimą, kunigų negatyvų požiūrį į liaudžiai skirtas pasaulietinio turinio knygas, bendravimą su knygnešiais, jų moralę ir likimus, nevėstantį troškimą daryti įtaką lietuvių žurnalistikai, konfliktą su varpininkais, savo spaustuvės steigimą ir bankrotą, ryšius su rusų socialdemokratų spaudos darbuotojais ir gabentojais, skambiąją 1904 m. Karaliaučiaus teismo bylą ir savo tariamai lemtingą kalbą jame, spaudos draudimo panaikinimą, kovos su liaudies religiniu tamsumu būdus ir sėkmę XX a. pradžioje, pastangas tobulinti lietuvių spaudos kalbą.

Nepaisant temų gauros, Jankaus kūrinyse istoriografui visų svarbiausias dvejopu požiūriu. Jis atskleidžia vieno iš žymesnių Mažosios Lietuvos lietuvių visuomenės atstovo požiūrį į tautinį atgimimą kaip abiejų tautos dalių bendrų pastangų rezultatą ir yra ryškus bandymas visą šį sudėtingą reiškinį susieti arba net pavaizduoti priklausomą nuo vieno asmens visa lemiančio vaidmens. Naujų duomenų ir faktų šiame liudijime nėra daug, jų tikrumas esminio vaidmens nevaizdina, turinys aprėpia visus svarbiausius XIX a. pabaigos–XX a. pradžios besisluoksniuojančios lietuvių visuomenės reiškinius ir įvykius. Mūsų manymu, Jankus gana drąsiai ir pastabiai atskleidė knygnešių verslo priežasčių ir pasekmių prieštaringumą, konfesinės bendruomenės vadovų savanaudiškumą, pasaulietinės inteligentijos nesugebėjimą susivienyti ir aukotis tautinio išsivaduojamojo judėjimo svarbiausiems tikslams ir idealams.

Istoriografas taip pat neišvengiamai susidurs ir su kai kuriomis abejonėmis. Viensiems atsiminimų pobūdžio liudijimams būdingas subjektyvumas, tačiau šis Jankaus rašinys pernelyg persmelktas šališkumu ir akivaizdžiai perdėtu savo vaidmens praeities įvykiuose sureikšminimu. Rankraštyje pastebima autoriaus asmeninio vaidmens absoliutinimo, vertinimų perdėjimo, nutylėjimų, vaizdų ir situacijų dramatizavimo. Matyt, taip atsitiko dėl to, kad autorius rašė nesivaržydamas: laiškas skirtas ne spaudai ir

tikrovės gerai nepažįstanciam užsieniečiui. Be to, tarp gyvųjų jau nebebuvo daugelio svarbiausių aušrininkų, tokių kaip Jonas Basanavičius, Jurgis Mikšas, Martynas Šernius ir Andrius Vištelis. Šį teiginį patvirtintų tai, kad Jono Šliūpo atžvilgiu Jankus buvo itin santūrus. Jis atkakliai vengė kalbėti apie kitus, ypač jaunesniosios kartos tautinio sąjūdžio vadovus, nežvelgė svarbių „Birutės“ draugijos nuopelnų Mažosios Lietuvos lietuvių kultūros ir tautinio sąmoningumo pažangai, jos pastangų siekti glaudesnio bendradarbiavimo ir suartėjimo su Didžiąja Lietuva. Manytume, kad būtų derėję išsamiau atskleisti paties autoriaus santykius, dažniausiai komplikuočius, su mirusiais žymesniais Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjais, ypač Jurgiu Mikšu, Kristupu Voska, Martynu Šerniumi, Viliu Bruožiū ir Georgu Sauerweinu. Tačiau visiškai suprantamas jo nenoras Getingeno universiteto profesorius atvirai dėstyti savo ryžtingą poziciją politinių ir karinių vadinamojo 1923 metų Klaipėdos sukilimo įvykių atžvilgiu. Apie juos Hermannas neabejotinai buvo gerai informuotas, tačiau nežinoma, ar bandė išgauti paties Jankaus vertinimus.

Jankaus rankraščiui likimas, regis, nebuvo palankus. Lietuvoje mes net nesuradome jo juodraščio arba nuorašo. Nesama ir kitokių jo bylojimo ženklų. Netiesioginiu šių liudijimų pėdsakų įrodymu galėtume laikyti nebent vėliau ne kartą pradėtus, bet nebaigtus rašyti Jankaus atsiminimus, labiausiai jau mūsų laikais paskelbtą platoką rankraštį „Mano prietikių enciklopedija“ [13]. Juose atsispindi Hermannui adresuoto laiško tematika, išplėtoti siužetai ir biografijos, santūresnis pasakojimo tonas ir lankstesnis rašymo stilius. Aiškiai matyti, kad bendravimas su Getingeno universiteto profesoriumi bus išėjęs autoriui į naudą.

Jankaus rašto žodžių ir turinio atgarsiai labiausiai tikėtini Hermanno mokslo darbuose ir kitose publikacijose. Deja, jų buvimo tiesioginių įrodymų mums irgi nepasisekė rasti. Dėmesį labiausiai patraukė anoniminė brošiūra „Kas apie lietuvius žinotina“, neturinti jokių leidimo ir autorystės duomenų [14]. Jos priklausomybė Hermannui plunksnai neabejotina. Šis baltistikos profesorius garbės nedarantis leidinys gali būti laikomas lietuvių valstybės ir tautos slapto eksperto parengtu vadovu nacistinės Vokietijos politikams. Jame yra susistemintų žinių apie lietuvių kalbą, literatūrą, charakterį, tautinį atgimimą ir vadinamojo nacionalizmo pobūdį, šiuolaikinių jaunos Lietuvos valstybės politikų „dviveidiškumą“, trumparegišką „Hitlerio taikos politikos“ ignoravimą, pretenzijas į kaimyninės šalies teritoriją – Rytų Prūsiją, plėtojama Gertrudos Mortensen teorija apie lietuvius kolonistus Mažajoje Lietuvoje ir griežtai kritikuojama neseniai pasirodžiusi Vydūno knyga vokiečių kalba „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“ (1932). Tokie kaip Vilius Gaigalaitis, Enzys Jagomastas, Vilius Mačiulaitis, Vydūnas bei kiti kaltinami lietuviškumo propaganda, nedviprasmiškai pritariama Tilžės hitlerininkų keliamai isterijai dėl reicho ir vokiečių nacijos interesų išdavytės. Brošiūroje tiesioginės nuorodos į Jankaus 1929 m. rankraštį nematome, tačiau pats autorius minimas kaip vienas iš dar gyvenančių ir didelės šlovės sulaukusių

„Aušros“ redaktorių. Akivaizdžios turi io paralelės įžvelgiamos leidinio pastraipose apie aušrininkus, „Aušros“ kalbą, lietuviškos spaudos draudimą ir knygnešius. Taigi tikėtina, kad Jankaus suteiktos žinios buvo panaudotos. Jų atspindys greičiausiai galimas ir kitose Hermanno publikacijose.

Jankaus publicistinis laiškas vokiečių mokslininkui skelbiamas kaip vienas iš aktyvaus tautinio atgimimo dalyvio požiūrio į sąjūdį dokumentų ir paties autoriaus asmenybės pažinimo šaltinių. Jis ypač svarbus Mažosios Lietuvos istoriografui, bandančiam suvokti abiejų tautos dalių suartėjimo prielaidas ir procesą. Rengiant spaudai rankraštį taisyta tik skyryba ir akivaizdžios rašybos klaidos arba nevienodumai. Publikacijos kalba visiškai atitinka autorinį tekstą.

Jankaus rankraštis io palikimo publikavimą reikėtų plėtoti. Daug dar tyrinėtojų nenaudotų arba mažai naudotų dokumentų iš jo spaustuvės archyvo laikoma Vilniaus universiteto ir Mokslų akademijos bibliotekų rankraščių skyrių fonduose. Hermannui skirtas laiškas rodytų, kad galima tikėtis jų užtikti ir užsienio šalių mokslo bei kituose, galbūt net nacistinės Vokietijos slaptosios policijos įstaigų archyvuose.

Įteikta 2004 m. gruodžio mėn.

NUORODOS

Archyviniai šaltiniai

1. JANKUS, Martynas. „Bitėnai, paštas Lumpėnai, 1929 m. kovo 4 d. Gerbiamui Ponui Ed. Hermann'ui, Prof. Götingene Goldgr. 10...“ *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius*. F 200–110.

Publikuoti šaltiniai

2. Apic „Varpo“ spausdinimą pirmaisiais metais. *Varpas*. Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris. Kaunas, 1924, p. 173–174.
3. *Baltica: Depositum Vilius Gaigalaitis. – Aus der Bibliothek Eduard Hermann / Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz*; bearb. von Jochen D. Range. Berlin, 1980. XI, 191 p.
4. Iš atsiminimų apie knygų kontrabandą. *Klaipėdos žinios*, 1924, geg. 7 (Nr. 79), p. 5–6.
5. Iš pirmosios knygų platinimo gadynės. *Knygnešys*. T. 2. Kaunas, 1928, p. 305–307.
6. KABAŠINSKAITĖ, Birutė. Karolio Gotardo Keberio giesmynų genezė ir kalba: XIX amžiaus pirmoji pusė. *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 13–54.
7. KRAUSE W. Eduard Hermann zum Gedächtnis. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*. 1952, Nr. 6.
8. Martynas Jankus apie savo rolę „Aušros“ gadynę. *Klaipėdos žinios*, 1924, lapkr. 23 (Nr. 246), p. 6.
9. MIKOLAINIS, Petras. Dar prie Martyno Jankaus jubiliejaus. *Lietuvos žinios*, 1929, saus. 18, p. 4; saus. 19, p. 4.

10. Paskutinis Lietuvių literatūros draugijos narių sąrašas : publikacija / parengė Domas Kaunas, Hansas Masalskis. *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 207.

11. SABALIAUSKAS, Algirdas. Hermann Eduard. *Lietuvių kalbos enciklopedija* / parengė Kazys Morkūnas, redagavo Vytautas Ambrazas. Vilnius, 1999, p. 238.

12. SABALIAUSKAS, Algirdas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius, 1979, p. 209–211.

13. Spaustuvininko Martyno Jankaus atsiminimai / parengė Laimutė Dėnienė. *Knygotyra*, 1991, t. 17(24), sąs. 1, p. 80–110.

14. Was man von den Litauern wissen muß. Von einem Deutsche. [1934], 26 p. – Prieš antraštę yra perspėjimas *Vertraulich! Nicht für die Presse!* (Slaptai! Ne spaudai!), teksto pabaigoje nuoroda *Abgeschlossen 2.5.1934*. (Baigta rašyti 1934.5.2). Brošiūros autorių atskleidžia Getingeno universiteto bibliotekos egzemplioriaus antraštiniame lape šalia slapyvardžio *Von einem Deutschen* kažkieno ranka įrašytas paaiškinimas: *Eduard Hermann, Göttingen, † 14.2.1950. Bemerkung von Prof. Erich Hofmann*. Jo patikimumu galima neabejoti, nes minėtasis profesorius E. Hofmannas (1895–1982) buvo E. Hermannio mokinytis – kartu su juo 1926 m. lankėsi Lietuvoje ir taip pat tyrinėjo lietuvių kalbą.

15. ZANDERS, Viesturs. Bong, Otto. Iš *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book* biografių žodynas / vyr. redaktorius Domas Kaunas ; sudarytojas Osvaldas Janonis ; techninė redaktorė Iveta Jakimavičiūtė ... [et al.]. – Vilnius : Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, 2004. – 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM). – ISBN 9986-680-27-1.

PUBLIKACIJA

Bitėnai, paštas Lumpėnai, 1929 m. kovo 4 d.

Gerbiamui Ponui Ed. Hermann'ui
Prof. Göttingene Goldgr. 10

Nespėdamas ir didžiu šalčiu sugaišintas, tiktais dabar teprisirengiau atsiliepti ant Tamistos garbios grometos 1929 m. sausio 2 d.

Labai malonu patarnauti abelnai žinybai. Kas link pačios lietuviškos kalbos, tai jos atgimimas surištas su tragiškėmis aplinkybėmis, tad leiskite man paminėti nors visai trumpai tas aplinkybes, kurių dėl nebuvo jau pirmiaus pasirūpinta tvarkyti lietuvišką rašybą arba literatūrą. Lenkai, norėdami lietuvių tautą sulenkinti, dėjo visas pastangas tam tikslui ir džiaugėsi, kad jiems pasisekė lietuvišką bajoriją sulenkinti. Ant prastų baudžiauninkų nedėjo nei jokios svarbos. Tam prieš Prūsų valdovai savo krašte bajorų neturėjo, prieš lenkinimą laikyties, jie įvedė liuterių tikybą, kėlė tarp lietuviškai kalbančių pavaldinių gana spartų kultūros darbą, vienok tik tikėjimo srityje, kuris visam Prūsijos kraštui, o labiau lietuviams išėjo ant naudos.

Rusų Lietuvoje jau nuo 1864 metų buvo per rusišką valdžią uždraustos spausdintos knygos su lietuviškai lenkiškomis literomis. Lietuviai buvo kaltinami, buk tai jie prie

lenkiškojo sukilimo buvo prisidėję. Tokiu būdu rusai, norėdami lietuviškos kalbos žmones prie savęs patraukti, siūlė lietuviams lietuviškas knygas tikrai bažnytinės įtarpų su rusiškais litaromis [1], kurios dogmomis Rymo katalikų nebuvo leidžiamos, ir taip lietuviškai kalbanti žmonija liko be knygos ir tapo visi analfabetais, nemokanti nei skaityti, nei rašyti. Lenkai tokiame rusų uždraudime turėjo didį pasisekimą, nes lietuviški Rymo katalikai, neturėdami savo kalboje knygų, pasinaudojo lenkiškas knygas ir toliaus smarkiai lenkėjo, labiausiai Pietų Lietuvoje. Lenkams arba tuo laiku lenkuojančiai Rymo katalikų kunigijai nebuvo išrokavimo dėl lietuviškos spaudos leidimo bent kokių žygių daryti, nes išeiga buvo gerai matoma: lietuviai privalys ar po ilgo, ar trumpo laiko virsti į lenkus. Galingoji Rusija daug dėmesio į tokį klausimą nedėjo, nes vis lygu, ar lietuviai virsta į lenkus, ar į rusus – jie vis padidins slovėnų skaitlių ir slovėnų sodybas. Rusams dar ir tas buvo išrokavimu, kad lietuviai liktų už pačius rusus kvailesni. Taip rusai su lenkais tąsėsi, kurlink nukreipti tą niekur nepriklausantį lietuvi.

Tokis likimas lietuvių tautos tęsėsi nuo 1864 m. iki 1878 m. [2]. Niekas nepakėlė balso už žūvančios kalbos išlaikymą. Lietuviškoji žmonija skaitėsi save tiktais vokiečiais, kurie [iš tikro] vokiškos kalbos nemokėjo, arba katalikais lenkais ir rusais. Vyrų, kurie būtų pakėlę balsą už lietuviškumą bei lietuviškos kalbos ir tautos teises, suvisu nebuvo. Lietuvis, kuris lankė aukštesnę mokyklą, kas teipgi retas apsiereiškimas tebuvo, atsisakydavo nuo lietuviškumo: pavirsdavo į rusą, lenką arba vokiečių, o kartais ir į francūzą.

Tokioje migloje rodo bاندė keli save lietuviais pasirodyti. Tai Poška, Valančius, Ivenskas ir gana gabus rašėjas Simanas Daukantas [3]. Vienok uždraudus spaudą, veik ir mažiausis ženklas apie jų buvimą buvo užmirštas ir paskendo amžių miglynuose [4]. Tokis tragiškas likimas lietuvių tautai kilo iš nedabotingumo arba apsileidimo lietuviškosios diduomenės. Apie kunigaikščių dvarus ir pačiuose dvaruose gužėjo gudų, lenkų ir visokių kitų gaivalų, kenkiančių lietuviškumui ir lietuviškai tautai. Jau tuo metu buvo aiškiai matoma pražūtis lietuvių tautai visiems amžiams. Patsai likimas bet kitaip lėmė. Atsiranda priežastys, kurios pirmiaus nebuvo matomos, o nuo nekurių lietuvių ir nei šiandiena nėra matomos.

Mažoji, Prūsijos Lietuva, per ilgus amžius teipgi buvo svetimųjų valdoma, slinko į ponų baudžias, kaip jas Donelaitis [5] minavoja, ir dilino savo vargingą gyvenimą. Prūsų valdžia visuolaik buvo baimėje tai nuo lenkų, tai nuo rusų. Rasi kokiam spaudimo atgarsiu atsiradus, būtų tapusi Vytauto sutartis su kryžokais po Melno ežero panaikinta [6], o būtų stoję kaip Lietuvos valdonai arba rusai, arba lenkai, ir visas kraštas būtų slovėnų užimtas. Prūsų valdžia pasirūpino įvesti liuteriaus tikybą pas liutvininkus, kuris pačiuose gyventojuose padarytų atsparumą prieš katalikiškus kaimynus. Prūsų valdžia iš tokių tai priežasčių lietuviškos kalbos nenaikino, kuri krašte dar gana stipriai laikėsi, bet ję saugojo kiek galėdama ir rūpinosi lietuviškos kiltės

žmones neužpykinti. Per tai liko lietuviškoji kalba neužginta nei mokykloje, nei kitur ir iš palengvo vystėsi lietuviškas kultūringumas, kas pas slovenus, nei lenkus, nei rusus nebuvo galima. Pat lietuviams ant garbės buvo įsteigti lietuviški kareivių regimentai (Litauische Dragoner Regiment [7] ir tt.). Visas kraštas paženklintas Lietuva.

Vienok Prūsijai sustiprėjus papūtė kitas vėjas. Jau ji, Prūsų valdžia, pradėjo su lietuviais taip jau žiauriai pasielgti kaip ir kaimyniškai slovenai, rusai bei lenkai. 1870–71 [metais] vokiečiai, nuveikę francūzus, susiliejo į vieną galingą vokiečių valstiją, kuri jautėsi kad iš lauko pusės esanti ant tiek stipri, jog kaimynų puolimas nereikia nei jokio pavojaus. Vokietija buvo dabar galinga ir metėsi visa syla išgaishinti lietuvius, senas lietuvių sodybas paversti vokiškomis kolonijomis, surankioti dar žuvusios tautos liekanas, kalbą bei įpročius dėl vėlesnės tardymo istorijos apie tą tautą, kuri iš savo nerangumo, kvailumo apleido žemės vietą ir išnyko.

Nors buvo išmesta lietuviška kalba iš mokyklos ir kitur [8], bet vis lietuviai dar tikėjosi teisingumu Prūsų valdžios. Siuntė Prūsų valdžiai peticijonus bei deputacijonus lig karalius bei cecorius, kad lietuviškąją kalbą gražintų nors į mokyklą bei bažnyčią. Bet tas jau nieko negelbėjo, nes valdžia buvo nusistačiusi, kad iki kokio naujo perver-smo būtų lietuviai suvokietinti ir kraštas nei jokiais būdais nebūtų atskiriamas nuo Vokietijos. Vienok toks griežtas valdžios pasielgimas turėjo sužadinti Prūsijos lietuvių atsigynimo dvasią, kuri atbudusi žiūrėjo, kad ne daugiau, tai nors karžygiškoje, kad ir nelygoje kovoje garbingai žūti.

Vadovų, kurie būtų galėję šiame sunkiame padėjime stoti į tautos priešą kaip kovotojai prieš tą dangun šaukiančią, didžiųjų galingųjų neteisybę, nebuvo. Lietuviški mokslo vyrai griežtai atsisakė savo žustančios tautos brolius ir pačią tautą ginti [9]. Tai kas liko? Sėsti ant grabvietės mirusios ir išnaikintos tautos, verkšlenti ir ašaromis drėkinti tą žemelę, kurioje ilsis dulkės tėvų ir protėvių, kurie savo laiku už tautos laisvę kovojo, kovodami galvas dėjo per ištisus amžius. Tai kovos ir žuvimo lauke pasirodo ne kokie mokslininkai, bet paprasti, nemokyti lietuviški ūkininkėliai senos Salavijos krašte [10], kurie kovoja su tikru pasišventimu, kad apginti nors garbę žudomos ir jau mirstančios tautos.

Garbus Martynas Šernius [11] išleidžia iš Klaipėdos „Lietuvišką Ceitungą“ [12]. Susiranda ir sandarbininkų, kurie iš tos „Lietuviškos Ceitungos“ padaro jau tikrą tautos žadintoją [13]. Mes ten matom jau ir vieną mokslininką, dr. Jurgį Sauerveiną, kuris nors filologas, bet gana mikliai pasidarbuoja lietuviškos tautos sužadiniame [14]. Dr. Sauerveinui stoji prieš ponai lietuviški mokslinčiai: kunigas Jurkšatis [15], profesorius Kuršatis [16] ir daugiau kitų, kurie taip šlykščiai prieš dr. Sauerveiną kovojo, kad visas dr. Sauerveino gabumas nepagelbėjo pakelti lietuvius į politiškai sveriančią kovą ir jis galiausiai apsigylęs pabūgo ir apsistojo kovojęs [17].

Kada Mažoji [je] Lietuvoje vis daugiau ir daugiau pradėjo susidomėjusių lietuvių ūpas atšalti, galvoja mūsų nemokyti žmogeliai, iš kur gauti pagalbos? Martynas Jankus,

kuris primena paskutinio lenkmečio, o kur tiek daug ir lietuvių nukentėjo nekalčiai, išėjo Lietuvoje bei Žemaitijoje savo siekiams paramos ieškoti, bet tenai jis lietuvių nerado. Vienur ir kitur užklausus apie tai, ar čion randasi lietuvių, žmoneliai žegnojosi, kryžiaujosi ir kartais šaukėsi rusiškos policijos, girdi, koks ten valkata iš Prūsų atėjo mums Prūsų viera siūlyti. Ir tiek tereikėjo, kad Jankus būtų veltui, be jokio mokesnio nuvažiavęs į Šiaurės tundras. Kitof[je] vietoj[je] žydo gospadinės paklausus, ar ji lenkė, ar lietuvė, toji atsiliepia, kad ji vokietė, tik ką vokiškai kalbėti nemoka. O vėl kitos gospadinės paklausus, pasakė: aš katalikė. Tokiu tai būdu jau Jankaus viltis pasibaigė bent ten toliaus lietuvių ieškoti.

Klebonijose nebuvo niekur lietuviškos kalbos girdėti. Bajorija visokios kategorijos tiktai lenkai, kurie savo namuose tiktai lenkiškai kalbėjosi. Čion ir prie geriausio noro laukti nieko nebuvo galima, kad su koku laiku įsigyventų lietuviškumas. Jis buvo, taip sakant, ant amžių išnykęs [18]. Galų gale pasisėkė Jankui susipažinti su Raseinių fotografu ponu Smilgevyčiumi, kuris taipgi save prie bajorų skaitėsi, bet dar jautės save lietuviu [19]. Per poną Smilgevyčių pasipažino Jankus su Silvestravychiu, Fromu [20], Precišauskiu, Jarudu [21] ir keliais kitais apylinkės bajorėliais. Labiau prie lietuviškumo buvo palinkęs Dovainius Silvestravychius [22], pas kurio Jankus apie nedėlę arba savaitę užsilaikęs įgavo supratimą, kad tik galima eiti prie sužadavimo tų gyvai apmirusių žemaitėlių. Jankus pasitarė su Silvestravychiumi platinti lietuvišką literatūrą, kurią Jankus atspausdins. Pernešti knygas per rubežių buvo galima, nors taipgi su dideliu vargu, bet jau daug sunkiau ten praplatinti, nes nebuvo kam iš karto paimti: juk rusų valdžia gaudys pardavėjus ir platintojus, o ir pirkėjus. Sugavus siųs į Siberiją.

Vargais negalėmis spausdinosi bažnytinės knygos dėl Rymo katalikų tai Karaliaučiuje, tai Tilžėje. Jų rašyba tai jau tikrai lietuviškai lenkiška, per pusę lenkišką bei rusišką žodžių. Spaudą tame laike prižiūrėjo džiakonas Zabermann'as [23]. Nežinia kodėl p. Zabermann'as už tas Rymo katalikų maldų knygas labai brangiai imdavo užmokėti. Už „Aukso altorių“ Tilžėje reikėjo mokėti po 4 rublius, o kartais ir ir dar daugiau. Žemaitis, kuo metu jis tokią knygą pernešė per rubežių kaip kontrabandą, tai toji knyga Lietuvoje atsiėjo iki 6 rublių. Tokiu būdu paprastas lietuvis ūkininkas neįstengė lietuvišką maldų knygą įsigyti, pirkosi lenkiškas, nors lenkiškai skaityti ir nemokėjo, ir nesuprato lenkų kalbos, bet vis turėjo knygą dėl bažnyčios. Visas tas žinias Jankus surinkęs suprato, kad knygų platinimas yra galimas, ir pasirūpino pareiti į susinešimą su tokiais žmonėmis, kurie su prekyvimu šventenybių užsiima, teip vadinami bagamazninkai.

Penktą numerį „Aušros“ dar Ragainėje išleidus, dr. J. Basanavičius nuo „Aušros“ visai atsisakė, pareiškė Jankui, kad prie tokio rėdymo „Aušros“ jis nenori būti jos sandarbininku [24]. Jankus buvo parsikvietęs Joną Šlupą, kuris tuo metu užsilaikė Šveicari-

joje [25], o Šlupas tvarkė „Aušrą“ pasitaręs su Jankumi [26], o tai kovoti pirmoje eilėje prieš tuo laiku lenkuojančią kunigiją ir ją priversti gintis, kas prieš tikrus įrodymus jiems nebus galima. Vienok kunigija su Dambrausku (Jakštu) priešakyje pakėlė lemą prieš „Aušrą“ ir kitus „Aušros“ leidinius [27]. Dr. Basanavičius didei supyko ant Jankaus, kad tasai jo patarimų nepildė. Dr. Basanavičius studijavo Maskvoje, o tada vis toli nuo Lietuvos gyveno ir nei jokių būdu negalėjo suprasti, kokių būdu pritraukti lietuviškąją žmoniją prie naujos, tautiškos krutėjimo srovės.

Jankus būtų dr. Basanavičiaus patarimo paklauses ir „Aušros“ leidimą sustabdęs, vienok čion drauge buvo kiti dalykai įsipykę [28]. Jankus buvo didė klaidą tame padaręs, kad pasitikėjo Jurgiu Mikšu [29], kuris tuo metu mokinosi spaustuvės darbo Albano bei Kibelkos spaustuvėje Ragainėje [30], o drauge ir „Aušros“ korektūrą prižiūrėjo ir buvo kaip prieš įstatymus atsakas redaktorius iki 4 numerio „Aušros“.

J. Mikšui patariant, išleido Jankus „Aušros“ kalendorių 1884 m. [etams] 10 000 eksamplerių [31]. „Aušros“ kalendorių dar neužbaigus [spausdinti], rugsėjo mėnesyje 1883 m. iš nežinomos priežasties viską be tvarkos palikęs Mikšas nežinia kur prapuolė [32]. Jankui dabar rūpėjo kiek galint skubotai kalendorius išparduoti, nes kiek buvo žinoma, tai džiakonas Zabermann'as teipgi buvo katalikiškas kalendras atspausdinęs ir tai apie 20 000 eks. Kad 20 000 kalendorių visai Lietuvai per mažai, to galima suprasti, bet toji nelaimė, kad Jankus savo kalendorių praminė „Aušros“ kalendorius“, nes jau visos Lietuvos kunigai buvo iš visų bažnyčių sakyklų paskelbė, kad Jankus nori vėl grąžinti senąją pagoniją ir pagoniškąją kalbą, tai pardavimas ir platinimas „Aušros“ kalendorių buvo beveik jau negalimas ir pasiliko mažne neišparduotas [33].

Jankus, rods, dėjo pastangas visu parubežiu, pradedant nuo Nimersatto [34] iki Dubininkų [35], visose vietose, kur tik kontrabandu užsiėmė, padėti savo išleistų brošiūrų, „Aušros“ bei „Aušros“ kalendorių, vienok kontrabandą aprūpino žmonės katalikai daugiausiai po priežiūra savo dvasiškų tėvų katalikiškų kunigų, o tie tai pribaugino kontrabandnešius su peklos baisybėmis, kad neneštų „Aušros“ knygų. Tokiu būdu visas Jankaus pasirūpinimas mažne buvo į nieką pavirtęs.

Galiausiai Smalininkuose gyvenęs kontrabandos priėmėjas p. Vieškalnis atrašo Jankui, kad jis atradęs knygų nešėją, kuris apsiima Jankaus knygas nešti per rubežius, tada ir per muito zoną (Zollzohne) iki Šakių ir ten posto paketais pasiųsti į Rygą, Mitavą, Maskvą ir kitur [36]. Jankus susirado tą pernešėją (o tai Juozas Angrabaitis, vėlesnis redaktorius katalikiškosios „Apžvalgos“ [37], gyvenęs Rėžgalyje ties Sudargu), kad susitarti dėl pernešimo ir išlaidų už pernešimą, nes dabar jau pradėjo kaip kur reikalauti ir „Aušros“ knygų.

Juozas Angrabaitis, rods, apsiėmė knygas nešti nuo Dirvelių Gavėnės, pernešti lig Šakių, Šakiuose duoti ant pašto kaip siuntinį iki vieno pūdo sunkumo ir siųsti į nurodytas vietas. Didžiausias ėmėjas buvo Rygoje gyvenęs policijos viršininkas Juozas Miliauskas [38], kuris tada po juostele (Raizband) siuntinėjo į visą Lietuvą, kur Jankus

nurodė teip „Aušrą“ kaip ir kitas knygeles. Mintaujoje (Mitau) prisiėmė latviškas knygynas Alunano [39] visas „Aušros“ knygas ant komiso, o pardavęs grąžindavo pinigus Jankui.

Dabar Jankui Angrabaičio paklausus, ar jam kunigas Sederevyčius [40] pavelys nešti „Aušrines“ knygas, Angrabaitis pasakė, kad jis kunigo maldinės knygas neša, bet ar kunigas Sederevyčius leis ir „Aušrines“ knygas nešti to jis nežinojo pasakyti. Dėl to susitarė Jankus su Angrabaičiu, nuėjo pas kunigą Sederevyčių pasitarti. Kunigas Sederevyčius, pasipažinęs su Jankumi, pastoj labai malonus, net Jankų su arbata vaišino. Vienok Jankui paklausus, ar leis Juozui Angrabaičiui ir „Aušrines“ knygas nešti, kunigas Sederevyčius pasakė, kad tai ne jo galybė, jis tiktai tarnas Seinų vyskupo, o tai toksai pavelyjimas galįs būti tiktai jo exelencijos vyskupo duodamas. Jei vyskupas pavelytų, tai jis su mielu noru su tuomi sutiktų. Vienok neturėdamas nuo vyskupo pavelyjimo, to padaryti negalįs ir negalįs todėl pavelyti Angrabaičiui „Aušrines“ knygas nešti.

Tai dabar toji galimybė buvo negalimybė. Jau buvo tamsi, kuomet Jankus nuo kunigo Sederevyčiaus išėjo ir dabar neatbūtinai reikėjo Jankui pasirūpinti apie nakvynę, nes per rubežių vakare po Remoniške rusai jau neperleido. Juozas Angrabaitis patarė Jankui pasilikti nakvoti pas Antanavyčių [41], kuris netoli nuo klebonijos gyveno. Jankui paklausus apie gavimą nakvynės, Antanavyčius klausė savo žmonos lenkiškai, ar galima tą Jankų palaikyti ant nakties. Žmona jam lenkiškai atsakė, kad galima. Jankui į trobą įėjus, buvo jis nuo Antanavyčiaus labai maloniai užimtas ir taip atrodė, lyg kad jis Jankaus atėjimo būtų laukęs. Antanavyčius buvo matęs Jankų su Angrabaičiu pas kunigą Sederevyčių bejeinant, tai žingeidumas jį vertė patirti, ko tas prūsokas su Angrabaičiu pas kunigą Sederevyčių galėjo norėti. Jankui pasakius apie dalyką, Antanavyčius labai ant kunigo Sederevyčiaus nusiskundė, kad, girdi, jis nešęs kunigo knygas per 25 metus per rubežių, o dabar jam šitokį uždarbėlį kunigas atėmęs ir atidavęs Angrabaičiui. Jis, Antanavyčius, teturįs tiktai pusę desetos žemės ir trobelę, kurioje gyvena. Kito uždarbio neturėdamas iš tos žemės išgyventi negali, o todėl kunigas Sederevyčius, atimdamas jam tą uždarbį, esąs jį didžiai nuskriaudęs. Priežastis buvusi tame, kad jis tarp kunigo katalikiškų knygų drauge pernešęs ir kelias liuteronų giesmių knygas.

Jankui pasiūlius „Aušrines“ knygas nešti, Antanavyčius mielu noru sutiko po 5 rublius už pūdą ligi Šakių, ten duoti ant pašto į Rygą. Jankus už 10 pūdų = 50 rublių iš viršaus užmokėjo, o tuomi buvo pirmoji tvirta pernešimo vieta įsigyta. Antanavyčius labai sąžiningai savo užduotį atliko. Pagaliau Ryga ir Mintauja pareikalavo ne tik „Aušrinių“, bet ir Rymo katalikiškų maldų knygų, kurias Jankus nuo Šenkės [42] bei kunigo Zabermann'o supirko ir taipgi leido į Rygą bei Mintaują. Kuomet Alunanas Jankui pasiskundė, kad maldinės knygos per brangios ir kad jos būtų pigesnės, jis galėtų jų 10 kartų tiek parduoti. Ant tokio pasiūlymo Jankus apsiėmė rūpinti už pigesnes maldų knygas.

„Aušros“ spausdinimą Jankus iš Ragainės perkėlė į Tilžę pas Otto v. Mauderodę [43], nes v. Mauderodė galėjo duoti kiek kredito ir atlikti kiek pigiau spaudos darbus kaip ten Ragainės spaustuviėje. Jankus, arčiau susipažinęs su v. Mauderodės spaustuve, patarė v. Mauderodei spausdinti Rymo katalikų maldų knygas, o kuris apsiėmė „Aukso altorių“ gražiamė rišime ant gero popieriaus vietoje 4 rubl. atlikti už 75 kapeikas, ne kaip Šenkis arba Zabermann’as už 4 rubl. Vienok v. Mauderodė apsiėmė spaudą tikiai su užsistovėjimu Jankaus, kad jis galės knygas parduoti, bet jei neitų tas maldų knygas parduoti, tai Jankus užmokės 7500 rublių ir pasiims visą spaudą ant savęs [44]. Mat v. Mauderodė numanė, kad Šenkis su Zabermann’u jam darys kliūčių. O teip galiaus ir buvo, nes kaip tikiai Zabermann’as patyrė, kad v. Mauderodė ir maldų knygas išleido ir atvirai parduoda, jis bažnyčioje iš sakyklos kas šventą dieną skelbė ir graudeno savo parapijonus, girdi, „dabar ir žydų spaustuviė parduoda Rymo katalikų maldų knygą, bet ta knyga nešventinta, ir kad jūs tokią knygą pirkisit, tai pareisite į peklą ir ten verdančią smalą gersite“.

Po tokių pamokslų v. Mauderodė spyrė Jankų už maldų knygas užmokėti ir pasiimti visas knygas. Jankus siuntė tas nešventintas knygas į Mintaują ir kitur, bet vis 10 000 eksamplerių nebuvo teip greitai išparduodama. Iš Alunano knygų prekybos sužinojo karabelninkai arba bagamazninkai, kad pas Jankų Bitėnuose knygos gaunamos už pigesnę prekę. Karabelninkai patys savaime kreipėsi į Jankų ir galiaus patys atvažiavo pas Jankų. Tarp prašytojų rados ir Jurgis Bieliakas (vėlesniame laike vadinamas „ministeris“), ar Jankus negalėtų ir jam pigių maldinių knygų prisiųsti [45]. Jankus, patyręs apie Jurgį Bieliaką per kokį tai Leitiskės Čerkauską [46], kuris kaimynystėje gyveno su Jurgiu Bieliaku, kad, girdi, Jurgis Bieliakas šiaip geras žmogus, tikiai reikia būti atsargiu, nes Vilniaus Zavackio knygų spaustuvei apie 600 rubl. nunešė [47]. Kuomet Jankus pasiuntė Bieliakui sąskaitą ir reikalavo popirm atleisti pinigų, tai jau Jurgis Bieliakas nieko neatsakė. Vienok veik ir patsai Jurgis Bieliakas pasirodė Bitėnuose pas Jankų ir pasiėmė visokios įtalpos „Aušrinių“ knygelių, kurias Jankus jam kreditavo.

Jankus su Jurgiu Bieliaku buvo sutarę, kad kaip tikiai Bieliakas bus per rubežių perėjęs, ar laimingai, ar nelaimingai, duos Jankui raštišką žinę. Vienok Bieliakas savo duoto žodžio neišpildė, praėjo visa žiema, ir Jankus nuo Jurgio Bieliako nei jokios žinios nesulaukė. Jankus gailėstavo, kad nepaklausė Čerkausko. Matomai, kad Bieliakas buvo klatingas vyras. Štai jau gražus pavasaris, Jankus dar vis tebelaukia Jurgio Bieliako. Sniegui nubėgus pasirodo ir Jurgis Bieliakas su dar vienu, Jurgiu Survilu iš Paberžės [48]. Jurgis nusiskundė, kad Jankaus „Aušrines“ negalėjo niekam įsiūlyti, kunigai visur žmones perspėjo, kad tokių tai „Aušros“ knygų nepirktų ir tokiu būdu jos dar tebeguli pas kokį tai Bružį Zaltiškėje, netoli Tauragės [49]. Jurgis Bieliakas pasakė, kad kunigai reikalauja lietuviškų maldų knygų, nes, girdi, kad žmonės turės lietuviškų bažnytinių knygų, tai jie nesigriebs prie „Aušrinių“. Tai Jurgis Bieliakas iš kažin ko pasiskolino 200 rublių ir dabar pirs tikiai lietuviškų maldų knygų.

Jankus, žinodamas padėtį su Zabermann'u bei Šenke, o kad neitų pro šalį v. Mauderodei, pasisūlė Bieliaką ir Survilą nuvežti į Tilžę. Jankus juodu nuvedė tiesiai pas v. Mauderodę. Čion, pamatę tokias gražias knygas ir taip pigias, tiktai po 75 kap., pirkto už kiek tik pinigų turėjo. Survilas buvo ketinęs pirkti skrybėlių arba kepurėlių, bet kaip pamatė knygas ir teip pigias, pasitarė su Jurgiu Bieliaku ir abudu pirkto už 500 rublių knygų. V[on] Mauderodė Jankui malonų veidą parodė, kad tik galės[! galėtų] tas maldaknyges parduoti. Tokiu būdu juodu už 500 rublių paėmė apie 700 knygų. Vos tiktai praslinkus 2 savaitėms jau vėl Bieliakas ir Survilas apsilankė pas Janką. Juodu buvo visas knygas atidavę Gaurės kunigui, kuris mokėjo tai dar negirdėta preke tiktai po 3 rublius. Tai Jurgis Bieliakas bei Survilas buvo apie 1200 rublių pasipelnisius. Nuo to laiko susidomėjo visas kontrabandaujas svietas, kad ir žydai sukruto lietuviškas knygas platinti, kadangi jos davė geriausią pelną kontrabandininkams. Iš to laiko kontrabandininkų neparėjo nei vienam mintis, kad jis savo kontrabanda tiesia kelią nepriklausomai Lietuvai.

Veik pasirodė visokios rūšies žmonių, kurie savo palaimą tiktai knygų kontrabandoje tematė. Ir šią pusę vedė Amerikon bėgančius emigrantus ir grįžo su knygomis. Kurie kiek skupavo, įsigijo savo žemę ir gyvena laimingai kaip turtingi ūkininkai, bet daugis tų knygnešių baisingai girtuokliavo, o kai daug pelnė, tai dar daugiau išleido.

Jurgis Bieliakas sėdėjo Bitėnuose pas Jankų ir supirkinėjo knygas tai iš Šenkės, tai iš Mauderodės, gabendino jas į parubežį, o ten jau kaip išalkę vanagai laukė su vežimais tai Bružiai, Udrai, Papreckiai, Karbinai, Motuzai, Kaženauskai, Bubinai ir daugybė kitų [50], kurie paėmė knygas ir jas važinėjo po visą Lietuvą.

Kita šaka kontrabandos lietuviškoms knygoms nešti atsirado Suvalkijos pusėje. Kuomet „Aušra“ apsisistojo 1886 m., tai neatbūtinai reikėjo kito laikraščio, kuris galėtų jau apie „Aušrą“ susiradusius, susipratusius Lietuvos žmones krūvoje sulaikyti. Jankus, norėdamas palaikyti nors kokį susinešimą su augančia ir mokslus einančia lietuviška jaunuomene, kuri turės vėlesniame laike tarnauti lietuviškai tautai, 1887 mete išleidinėjo iš Tilžės apie 13 numerių „Garso“. Kada tas „Garsas“ nerado rėmėjų nei sandarininkų, tai jis sustojo ėjęs [51].

Jankus bet grometomis ragino Amerikos lietuvius prisidėti prie atgaivinimo „Aušros“. Teip toli buvo atgyventa ir prospektas gatavas gulėjo pas Jankų, o su 1888 metu prasidės vėl išeiti „Aušra“ [52]. Tuomi pat laiku įsigyveno Varšuvoje lietuviška draugovė po vardu „Niamunas“, kurios užduotis teipgi leisti lietuvišką laikraštį [53]. Tiktai 1888 m. vasaros metu atsilankė pas Jankų Bitėnuose lietuviškųjų moksleivių delegacija, Vincas Kudirka nuo Varšuvos universiteto [54], o Rokas Šlupas, Jono Šlupo brolis, nuo Maskvos universiteto [55], susitarti dėl leidimo lietuviško laikraščio ir kad „Aušros“ atgaivinimą sustabdyti, o leisti kas mėnesį kartą didesnioje ašmainioje laikraštį „Varpą“. Jankus labai susirūpino į tokį pasiūlymą. Leisti „Varpą“ ant savo rankos jis suvisu atsisakė, nes Jankus gerai žinojo, kad prie tokio laikraščio leidimo tai reikia ir turto, ir vargo užtekti

pridėti. Jankui „Aušros“ laikymas ir leidimas per 1883, 1884 ir 1885 metus su kalendoriais ir kitomis išlaidomis atsiėjo gana brangiai, o toksai leidimas „Varpo“, kuris dukart taip didis kaip „Aušra“, pridėtkai būtų antra tiek didesnis.

Kudirka bei Šlupas bet davė savo garbės pažadą Jankui, kad jie išlaidas už „Varpo“ spaudą apmokės, Jankus bet tiktai atliks formalumus prieš vokiškąjį spaudos įstatymą, aprūpins ekspediciją, sutaisys korektūras, kurios buvo gana baisios, nes lietuviškos kalbos nemokantys litarų rinkėjai teip surinks, kad negalima buvo nei kaip gerai korektūras sutaisyti, o tai jau eis viskas savo normaliu keliu. Jankus už savo darbą nieko neprašė, tai esti, neprašė jokio atlyginimo. Bet Jankui pradedant abejoti, kad su „Varpu“ neatsitiktų tas pats, kas atsitiko su „Aušra“ ir kad nereiktų „Varpą“ sustabdyti, delegatai tvirtino, kad jie už vienų metų baigs aukštąjį mokslą ir pelnys didžius pinigus, o iki to laiko jie suras žmonių, kurie jų ateičiai tuos porą tūkstančių rublių paskolins.

Tokiu būdu delegatai Jankų įtikino, kad galima drąsiai tikėti ant „Varpo“ išsilaikymo. Galų gale buvo tikėtasi, kad susiras ir skaitytojų – vis abiejuose universitetuose studijavo apie 95 vyrai, kurių kiekvienas savo 4 rublius užsimokės, o tai jau tvirtas pinigiskas pamatas „Varpo“ pastovėjimui. Vienok taip nebuvo, nes vos tiktai pradėjus „Varpui“ išeiti, visa draugovė suskilo, viena dalis nenorėjo nieko bendro turėti su „Varpu“ ir atsisakė visai „Varpą“ palaikyti. Vos 3 numeriams „Varpo“ išėjus, jau pasibaigė apmokėjimas už spaudą ir tuomi jau galas.

Jankui iš ponų delegatų atsiprašyti užmokėti už spaudą per bet kokią teismą nebuvo galima, nes toks bandymas būtų visą lietuvišką krutėjimą prazužęs, ir iš kitos pusės, ponai delegatai pinigų neturėjo, nes gavo stipendijas, o tos tiktai ant maisto teuztek-davo. Tokiu būdu Jankus buvo vėl pastatytas į vėjo pusę ir svarstė, ar mesti visą „Varpo“ leidimą ir gyventi su pakajumi savo praskilusiuose Bitėnuose, arba laikyti „Varpą“, o tuomi tvirtinti susijungimą, dabar rusų mokyklose augančią, būsimą lietuvišką inteligenciją. Prie „Aušros“ leidimo Jankus turto pridėjo, už kurį padarė paskolą ant savo Bitėnų žemės sklypo ir mokėjo metinį nuošimtį. Tai jau gana sunkiai atsiliepė ant mažo, 18 hektarų žemės sklypo pagyventi. O dabar, norint „Varpą“ palaikyti, neatbūtinai reikės nemažai pridėti, nes iš ponų studentų bei visų kitų tuo metu prie „Varpo“ prisidėjusių, „Varpo“ siųstį į Varšuvą tereikėjo tik apie 35 eksamplerius. Maskva, rodos, nuo „Varpo“ visai atsisakė, tai jau „Varpo“ išlaikymas visai negalimas.

Kovo mėnesyje 1889 m. atsilankė Tilžėje, o ir Bitėnuose jaunas, apie 17 metų turįs Petras Mikolainis [56] kaip paslas arba tarnas kelių parubežėje gyvenančių kunigų Jungto [57] bei Leonavyčiaus [58], kad parnešti jiems po numerį „Varpo“. Mat jie norėjo stoti į skaitytojus. Jankus susitarė su Mikolainiumi apie „Varpo“ platinimą ant šitokių išlygų: Mikolainis gauna nuo Jankaus vokišką pasą ant Jankaus vardo, o kuris duoda Mikolainiui galimybę per visus rubėžiaus punktus nekliudomai pereiti, ir už tai [šis] apsiima pasiūlyti ir parduoti ne tik „Varpą“, bet ir „Aušrines“ knygeles. Jankus atiduoda Mikolainiui 12 numerių „Varpo“ už 1 rublį, o Mikolainis ten „Varpą“ par-

duos po kiek gaus. „Varpo“ 12 numerių prekė metams buvo nustatyta ant 4 rublių, bet Mikolainis vietomis „Varpą“ ir pigiau pardavė.

„Pagal sutartį Mikolainis turėjo „Varpą“ pasiūlyti visiems kunigams Suvalkų rėdyboje. Ką jis ir viernai padarė, bet pasireiškė, kad kunigai vos keli „Varpą“ pirkto, o didžiausia dalis nepirko. To vietoje Mikolainis jiems prinešė iš Prūsų konjako, romo bei gerų vokiškų Havanos cigarų. Žinoma, toks prinešimas turėjo būti Mikolainiui gerai apmokamas ir per tai visas kontrabandos darbas Mikolainiui gerai apsimokėjo. Vienok prie to Mikolainis surinko 400 „Varpo“ skaitytojų, už kuriuos Mikolainis atmokėjo Jankui 400 rublių ir tuomi „Varpo“ išlaikymas iki metų galo buvo galimas.

Prie to pasitaikė, kad Ragainės Sybertas [59] savo spaustuovę norėjo arba turėjo parduoti, kurią Jankus nupirko [60]. Per tai, kad Jankus už „Varpo“ spausdinimą neėmė nei jokio pelno, „Varpo“ gyvenimas buvo galimas. Vienok antras metas pastojo sunkesnis, nes Mikolainis nesurinko nei 300 rublių, o čion dar prisidėjo Pilviškių sutartis, kad „Varpą“ išleisti dėl inteligencijos, o kitą laikraštį „Ūkininką“ išleisti dėl prastų ūkininkų, teipgi kas mėnesį kartą. Jankus spyrėsi prieš tai, kad nebus pinigų antram laikraščiui palaikyti, tai sumanė pasiskolinti nuo kokio kunigo Radušio 1000 rublių ir duoti Jankui kaipo garantiją [61]. Jei iš pardavimo bei abonentų nebūtų kaštos dengiamos, tai Jankus atsilauko iš to 1000 rublių ištrukį ir Jankus vis turės rezervą, kuris duos galimybę be užtrukimo leisti „Varpą“ dėl inteligencijos, o „Ūkininką“ dėl prastų žmonių lietuvių. Jankus kaip prieš garantiją už tą 1000 rublių leido ant savo praskolintų Bitėnų įtraukti kaipo paskolą su hypoteka.

Rankraščius prižadėjo ponai sandarbininkai tikru laiku ir be vilkinimo pristatyti Jankui, o tai kiek suvienodintus pagal priimtą rašybą, kad nereikėtų daug bergždžio darbo padėti dėl taisymo rankraščių. Vienok toji sutartis visai nebuvo pabota. Visus rankraščius, išskyrus V. Kudirkos rašytus, reikėjo taisyti arba visai iš naujo perrašyti. Literų rinkėjai nemokėjo nei vienas lietuviškos kalbos, tai korektūros buvo baisios. Pagaliau ir pačių rankraščių visai neprisiusdavo, kartais Jankaus spaustuvei reikėjo po dvi ir daugiau savačių laukti ant pono Petro Leono straipsnio [62]. Tokios sugaištys tai visados padarydavo spaustuvei nuostolių. Tokiu būdu antri metai davė milžiniškus nuostolius ne tik „Varpui“, „Ūkininkui“, bet ir Jankaus spaustuvei.

Jankus savo spaustuovę dėl prekybiškų apystovų perkėlė iš Ragainės į Tilžę, bet tame pasisunkino ir pirma neparegėtos apylinkybės [63]. Tilžės ponai, miesto rodininkas Vitšelis [64], kuris buvo didis rusų prietelius, ėmė lietuvišką spaudą persekioti, o tai Jankaus spaustuvę susilaukė kratų ir visokių bėdų. Per tai Jankaus spaustuvę pradėjo pavargti [65]. Mikolainis pralobo ir vis menčiau pridaboję „Varpo“ bei „Ūkininko“ praplatinimą bei pardavimą, nes nešimas konjako bei cigarų ponams kunigams davė daug didesnį pelną.

Galiaus Jankaus spaustuovę teismas iš varžytinių už neapmokėtas popieros ir kitas skolas pardavė [66]. Jankus buvo ant kokio laiko nuo visų bėdų atvalnintas, [todėl]

persikraustė su šeimyna atgal į Bitėnus ant savo praskolintos žemės ir žadėjo toliau jau visame pakajuje praleisti savo skurdų gyvenimą. Jankus, norėdamas „Varpo“ gyvenimą išlaikyti, prikaltė O. v. Mauderodę, kad „Varpui“ ant visų metų kredituotų mokėjimą už spaudą, ką Mauderodė ir padarė, neimdamas už „Varpo“ spausdinimą nei jokio užmokesčio [67].

1902 mete kilo didi byla dėl knygų kontrabandos, kuri turėjo atsisverti Karaliaučiuje, Karaliaučiaus baudimo kamaroje [68]. Priežastis buvo tame, kad vokiški socialistai panorėjo žygių daryti į Pabaltijo vokiečius, o teipgi ir į rusus bei latvius. Su lietuviais, kurie knygų kontrabandą gana plačiai varė, vokiški socialistai nenorėjo draugauti, nes tuo metu lietuviai kiek keistai žiūrėjo į vokiškus socialistus [69]. Priežastis tokio atšalimo kitoje vietoje minėsim[e]. Per tai vokiški socialistai taisės savo kontrabandos liniją per Nimerssatą į Liepoją. Klaipėdos socialistai buvo pasamdę kokią Kojeliene, kuri kas nedelį tris kartus važiuodavo į Liepoją ir nešdavosi po pluoštą socialistų literatūros. Kelis kartus gerai pasisekus, Karaliaučiaus socialistai atgabeno į Klaipėdą pusę vagono socialistų literatūros. Bet kad ponai socialistai tokiais savo užsėmimais nesisaugojo atvirumo, tai juos vokiškoji Klaipėdos policija pradėjo persekioti, o sužinojusi apie visą reikalą, perdavė žinią Rusų policijai, kuri Kojeliene sulaukė ir patupino Liepojaus kalėjime. Kojelį patį suėmė vokiškoji policija ir su visa literatūra nugabeno į kalėjimą į Karaliaučių [70].

Ten prieš teisimą turėjo atsiliepti pulkas Klaipėdos socialistų su visais nešėjais ir pernešėjais [71]. Vienok tokį teisimą nebuvo galima taip greitai praveisti, nes Prūsija neturėjo įgaliojimo, kad už Vokietijoje nedraudžiamus ir leistus spaudinius per rubežių gabenant į kitą valstiją, kur tokia tai spauda draudžiama, būtų Prūsijos pilėnas arba pilietis baudžiamas. Dėl to turėjo būti suvadintas prūsiškas Landtagas, kad tokį įstatymą ant greitųjų priimtų, neužgaunantį veikiančio įstatymo Prūsijos prasme, o kad už gabenimą per rubežių į svetimą valstiją literatūros nepavelytu keliu būtų toks darymas kaip neleistinas ir baudžiamas su dviem metais kalėjimo. Prūsų valdžia, norėdama ponams rusams patarnauti, pasirūpino su tokiu įstatymu panaikinti abelnai visą knygų kontrabandą, taigi drauge ir lietuviškąją knygų kontrabandą užginti.

Tarp liudininkų buvo ir Jankus iš Bitėnų kviestas. Kas su tuomi norėta atsiekti sunku buvo iš viršaus sužinoti. Jankui buvo kelionės pinigai iš viršaus atsiųsti, tai į Karaliaučių ir atgal atvažiuoti bei už pietus. Teisme Jankus pasimatė su kontrabandininkų gynėjais Liebknecht, Haase, Meyer ir dar keliais kitais. Teismo salėje sėdėjo žilas profesorius Becenbergeris [72], kuris buvo per vertėją iš lietuviškos kalbos į vokišką ir antraip kviestas. Teipgi radosi ir du rusai kaip rusiškos valdžios atstovai [73].

Jankus turėjo pranešti iš 1892 metų pergventus atsitikimus su baltgudžiu Abromavičium, kuris kokį sykį vadindavosi ir Salovyčiumi [74]. O kuris 1892 mete kokį laiką pas Jankų Tilžėje gyveno, žinoma, be jokių pasų arba popierių, ir ten spausdinosi gudiškoje kalboje su lotyniškėmis literomis keletą gudiškų brošiūrų, teipgi socialis-

tiškos įtalpos [75]. Nuo Jankaus Abromavičius išvažiavo į Šveicariją, o iš ten nieko apie tai popirm nepranešęs, pasiuntė Jankui visą skrynią su rusiška socialistiška literatūra. Toji buvo Tilžės munitinės sulaikyta, atimta ir konfiskuota. Pas Jankų buvo didelė krata nulaikyta, paimta daugybė visokios nekalto ir nekalto turinio knygos, elementoriai ir maldų knygos, kurias jau Jankui niekas negrąžino. Jankus turėjo per tokį įvykį didžią iškadą.

Greitai tuomet pasisiūlė visokie liudininkai, kurie norėjo įrodyti, kad Jankus prilaiko svetimus, nežinomus žmones be jokio leidimo ir be paso, be prisimaldavimo, o tai dar svetimos žemės revoliucionierius. J. Kriauciūnas, kuris tuo metu užsilaikė pas Šenkę ir taisė ten maldinių knygų korektūras, pagundė Kr. Voską, kad tas eitų valstybės gynėjui sakyti, jog Jankus užlaiko Mikolainį, Bieliaką ir daug kitų, kurie neturi nei paso, nei leidimo ir t.t. [76]. Šenkienė pasisiūlė valstybės gynėjui Tilžėje, kad ji mačiusi Jankų su ilgu nylistu [!nihilistu] Tilžės gatvėmis vaikščiojantį ir t.t. Pagaliau niekas negalėjo įrodyti, už ką būtų galėję Jankų nubausti. Šenkienė sakė Jankų visai nepažįstanti ir tiek.

Dabar Karaliaučiaus teismas prie to norėjo priverpti, koku būdu kontrabanda varoma ir kokiais keliais anuo metu nuėjo Abromavičiaus literatūra į Minską ir kitur. Jankus greit suprato, kad tokiu klausimu tai siekiama abelnai visą kontrabandą, taigi ir lietuviškąją, nurodyti rusams. Žinoma, užkirsti kelią [ir] visai knygų kontrabandai. Jankus tenai paliudijo, kad ponai vokiški socialistai niekados neturėjo noro tenai savotišką literatūrą platinti, o tik norėjo save išsireklamuoti kaip internacionalistai, kaip veikėjai už dirbančios žmonijos gerovę. Lietuviškoji spauda Tilžėje bei Bitėnuose vienat iš lietuviškų knygų išlaiko savo buvimą. Mauderodės spaustuvė kaip didžiausioji Tilžėje, su knygų prekyba taip pat Tilžėje, parduoda į metus už 80 000 rublių lietuviškų katalikiškų maldų knygų. Šenkės knygų spaustuvė ir prekyba taip pat Tilžėje parduoda į metus už 38 000 rublių maldų knygų. Jankaus spaustuvė Bitėnuose per metus atspausdina už 12 000 rublių svietiškos lietuviškos literatūros, ir tas viskas būna be jokio trikdinimo per rubežių pergabenta ir tenai su geru pelnu parduota [77].

Tokis Jankaus liudymas įtikino rusus, kad knygų kontrabandą atlaikyti negalima. Veik po tos Karaliaučiaus bylos pradėjo rusai savo draudimu nusileisti, suprasdami, kad tolesnis draudimas lietuviškos spaudos su lotyniškėmis literomis esąs bereikalingas, o iš medžiagiškos pusės net žalingas valstijai, nes jei tos visos knygos būtų Rusijoje spausdinamos, liktų visas pelnas bei uždarbis rusams [78].

Iš kitos pusės pažvelgus, po to Karaliaučiaus atsitikimo rusai būtų tuojau lietuviškąją spaudą su lotyniškėmis literomis pavėlyję, bet dabar dalis lietuviškosios kunigijos Rymo katalikų darė stiprų pasipriešinimą prieš įvedimą lietuviškosios kalbos ir lietuviškosios rašybos su lietuviškai lotyniškėmis literomis, nes per tai būtų lenkiškos knygos, kurių tie klebonai turėjo daugybę prisipirkę, pastotų be vertės. Dar visose klebonijose tebevyravo lenkiškoji kalba ir lenkiškoji dvasia.

Pasidarė kova ne tik prieš rusiškąjį uždraudimą, bet juo smarkesnė kova prieš lenkuojančią kunigiją, kuri visais galais kovojo prieš lietuviškąją kalbą bei lietuviškąją knygą. Galiausiai per kokią kunigijos sutartį buvo apskundžiami rusiškai valdžiai arba policijai tie, kurie buvo kunigų nužiūrėti, kas darbuojasi su lietuviška literatūra. Štai koks atsitikimas. Daugybė lietuviškos inteligencijos buvo išvartyta į Rytinę Rusiją. Daug sėdėjo kalėjimuose. Papreckis, knygnešys [79], buvo su Jankumi susitaręs, kad jis kiekvieną mėnesį kartą lankysis pas Jankų Bitėnuose ir reportuos Jankui apie visą knygų platinimo padėjimą. Iš karto Papreckis nesilanko pas Jankų apie 12 mėnesių. Jankus vis klausinėjo kitų knygnešių, kur užsilaiko dabar Papreckis. Vienok niekas nežinojo pasakyti, kur dingo Papreckis. Po 12 mėnesių atsiranda Papreckis pas Jankų Bitėnuose. Papreckis verkšlendamas nusiskundė Jankui, kad 9 mėnesius sėdėjęs Kauno kalėjime. Taigi, už ką? To Papreckis teipgi nežinojo pasakyti. Kaip sakė, [kai] iš kalėjimo paleido, tai kalėjimo načialniko klausė, už ką mane 9 mėnesius kalėjime palaikėte? Načialninkas pasakė, kad jis nežino. Girdi, paklausk gubernatoriaus. Vienok ir tas tiek žinojo pasakyti. Sako: pasiklausk savo klebono, ir tas tau pasakys, už ką tau reikėjo 9 mėnesius kalėjime sėdėti. Parvažiavus jam pas kleboną ir paklausus, „už ką, tėveli, mane kalėjimam pasodinai“, klebonas atsiprašė [! neatsiprašė]: „atleisk vaikelį, davatkos sumelavo“, o tiktai nusijuokė ir viskas.

Tokis Papreckio pareiškimas labai užgavo Jankų, kuris dabar galvojo, kokią kovą pakelti prieš tokį kunigų veikimą, kuris, jei negalės koku nors būdu būti sustabdytas, sustabdyt visą pasistengimą atgaivinti lietuvišką tautišką atbudimą. Visas darbas ir vargas nueis niekais. Tam tikslui surado rašėją, kuris to laiko suprantamoje tarmėje parašė „Davatų gadzinkas“ [80]. Tai tiktai pajuokimas tų senmergių, kurios tinginiaudamos maitinosi išmaldomis ir bėgdavo kunigams pranešti, kas turi lietuvišką kalendorių, arba pamokslai apie gaspadorystę ir t.t.

Konstantinas Stiklius parūpino Jankaus spaustuvei „Davatų gadzinkų“ rankraštį, kurios vieny metų laike gerokai po visa Lietuvą išsiplatino. Teip apie 75 000 eksemplorių. Tuomi buvo tos davatkos patrauktos į kovą su pusberniais ir piemenimis. Jos toliau jau nespėjo skusti inteligentus. Galiausiai ir kunigijai pastojų aišku, jei spauda nežabota liks tik Prūsiose, tad ne tik katalikų, bet ir visai krikščionų gresia pavojus. Tad visokių blevyzgų tiek po visą Lietuvą pasiplatins, kad ir pati krikščioniškoji [tikyba] pavojuje rasti turės. Ir tie dabar pradėjo susirūpinti, kad spauda būtų gražinta, o kur bus ją galima pažaboti. Kas jau metų po to viso ir nusidavė. O tokiu būdu buvo nukreiptas tas pavojus ir krikščionų, bet ir lenkavimui, o kuris iki šiai dienai dar atjaučiamas. Dar spaudą draudžiant susirado visokių rūšių menininkų, studentų, politikų, tie parsinešė iš kitų kraštų visokio raugo pasaulėžiūrų, kurios bet tuomi tarpu prie mūsų žmonijos negali būti prigrydomos.

Petras Vileišis, žmogus tikrai suprantas spaudos vertybę, dar draudimo laikais pas Jankų Bitėnuose spausdino savo parašytas brošiūras, tai „Apie arklius“, tai apie

„Karves ir pieną“, tai apie ūkininkystę ir daug kitų, kurios, įsigyvenus knygų kontra-bandai, taipgi buvo per Jankų platinamos po visą Lietuvą [81].

Kuomet su vokiškais, nemokančiais lietuviškos kalbos literų rinkėjais nebuvo galima išeiti, Jankus šaukė iš Lietuvos rinkėjų į savo spaustuvę, kad pamokyti lietuvių spaudos darbų ir į literų rinkėjus. Jankus skaitėsi su ta nuomone, kad lietuviai turės patys savo spaustuves taisyti, o jei nemokės patys to darbo, tai bus ar visai negalima, arba sunkiai galima ir tik į ilgų metų laiką įtaisyti lietuvišką spaustuvę. Tame laike stėjo Petras Vileišis į pagalbą, siuntė 25 rublius ant lietuviškų spaustuvės mokinių pašelpimo. Saliamonas Banaitis [82] atsiuntė iš Vaitiekupių krašto jau Dovydaitį, Paukštį, Jocių, Gegužį ir kitus, ir kuomet Petras Vileišis įtaisė Vilniuje savo spaustuvę, tai pirmieji lietuviškos spaustuvės pagalbininkai buvo Jankaus mokiniai. O kuomet S. Banaitis Kaune įtaisė spaustuvę, tai pirmieji pagalbininkai teipgi buvo Jankaus mokiniai [83]. Ir šiandien visos lietuviškos spaustuvės apstatytos Jankaus mokiniais.

Petras Vileišis rodo pats nebuvo spaustuvininkas, o prityrusių patarėjų spautuvę perkant ir taisant nenorėjo ieškoti, per tai jo brangiai įtaisyta spaustuvė ir „Vilniaus žinios“ sustojo. Įsigyveno „Viltis“, kuri kokį laiką ilgiaus gyveno, bet galiausiai taipgi liko tik trąša arba įkralas ateinančiai lietuviškai laikraštijai bei spaudai, o kuri dar ir šiandien gana varginga, neturi skaitytojų, neturi nei rašėjų. Neturi nei komersantų, kurie skelbimais remtų savo politiško pažiūrų laikraščius arba dienraščius, ir dar ilgus metus truks, kol atsiras prekyba lietuviškos žmonijos rankose.

Lietuva – tai ūkininkų šalis. Bet jei neraginsim Lietuvos žmonių tvirtis prie pramonės ir prekybos, tai mes kokį laiką pagyvenę pasiliksim varguoliai, kuomet svetimi iš prekybos bei pramonės praturtės, mūsų ūkius apskolins, mes mokėsime aukštus nuosimčius ir kaip vergavę teip [ir toliau] vergausim.

Kas link rašybos, kuri buvo su „Aušra“ pradėta, tai tokios mintys. Kuomet rusai tvirtino, kad lotyniškos literos esamos lenkiškos, tai ano meto rašėjams kilo sumanymas, kad tas lotyniškas literas padaryti lotyniškai lietuviškas. Jau broliai Antanas bei Jonas Juškos arba Juškevyčiai savo gana platų rinkinį „Lietuviškų dainų“, „Svodbinę rėdą“ ir „Svodbos dainas“ [84] spausdino Kazaniuje jau lotyniškai lietuviškomis literomis, pavartojo vietoje w. – v., cz. – č., sz. – š. ir ž. „Aušra“ jau su 5 numeriu buvo bepradedanti šiuos naujus raštženklus vartoti, vienok spaustuvės neturėjo tokių raštženklių įsitačiusios, o vėl Jankus pabūgo, kad lietuviškoji labai konservatyviška žmonija prieš tai neatsitrenktų. Dar gundoma lenkuojančios kunigijos padarys sunkumų praplatinimui svietiškos literatūros.

„Aušra“ dėl to laikėsi pagal įvestą Kuršacio gramatiką [85] kiek galint apsilenkdamas su slaviškais žodžiais, kas teipgi gana visokių sunkenybių padarė, nes skaitytojai

katalikai į „Aušros“ rašybą žiūrėjo kaip į prūsišką liuteronišką, o kartais ir vokišką pavadindavo. Žinomasis Miglovaras buvo savo žemaitišką rašybą kelias brošūras išleidęs, bet jos neprigijo [86].

Dr. Basanavičius teipgi bandė savo rašybą įvesti, o tai „Oškabalių dainos“, vienok ir toji rašybą neprigijo [87]. Galiaus Vydūnas dar tebsilaiko savo rašybos, bet ir toji rašybą neturi pritarimo.

Su „Varpo“ antrųjų metų gyvenimu tapo jau pagal Jankaus norą įvesta lietuviškai lotyniška rašybą, kuri iki šiol tebevyrauja [88]. „Aušros“ laikais Mikšas pas Jankų [gyvendamas] vienodino arba perrašinėjo visus lietuviškus raštus į vienokią rašybą. Vėliau įprato visi sandarbininkai ir laikydavos jau įvestos rašybos. Rodos dar ir šandien nekurie žemaičiai bando prie žemaitiškos tarmės laikytis, bet per didžiąsą dalį laikosi visi priimtos rašybos. Kad mūsų lietuviškoji rašybą dar iki šandien neturi tvirtų terminų, tas kiekvienam kalbininkui gerai suprantama, vienok mes dar į tokį trumpą, vargų pilną laiką negalėjome savo kalbą ant tiek patobulinti, kiek kitos tautos per šimtmečius dėl savo kalbos padariusios yra.

Kovos dėl kalbos tebesitraukia Klaipėdos krašte. Ten ponai klaipėdiškiai, kretin-giškiai nori savo tarmę pasilaikyti. Dr. Gaigalatis spiriasi, kad klaipėdiškių kalba arba tarmė būtų klaipėdiškiams paliekama [89]. Vienok tai, rodos, kad nebus galima ištę-sėti, nes dėl visa ko lietuviškoji tauta turės vienodą rašybą turėti.

Amerikos lietuviai, kurių tuo tarpu 1 200 000 Amerikoje randasi, turi savo didžius dienraščius, kurie teipgi prisilaiko abėlnos „Aušros“ rašybos, o teip rodos, kad ame-rikiečiai mus Lietuvoje visakuomi pralenks. Jaunuoliai, jau Amerikoje užgimę ir ten užaugę lietuviai, lanko Amerikos universitetus, o jų lietuviškoji korporacija siekia apie 1 800 aukštesnius mokslus lankančių lietuvių, o kurie visa galia pasirūpina ameriko-niškose bangose išlikti lietuviams.

Tam daugiausia prigelba pergyventas tautos tragiškas likimas. Tai dar kartą turiu paminėti, kad mes, leisdami lietuviškus raštus iš Tilžės ir Bitėnų, taisėme ir vienodi-nome visas rašybas, turėdami omenyje, kad įvesti vienodą rašybą – tai jau neatbūtinas reikalas.

Atleiskite, kad taip ilgai užtrukau su atsakymu.

Su pagarba
Martynas Jankus

„Aušros“ išlikusių numerių neturiu, ir bus jų sunku gauti [90].

PAAIŠKINIMAI

1. Laiško rašymo metu jo autorius dar negalėjo žinoti tikslų duomenų apie kirilikos raidynų spausdintus leidinius. Šių dienų knygotyros žiniomis, spaudos draudimo metais caro valdžia iš viso išleido 66 tokias knygas ir brošiūras: 20 kalbos vadovėlių, 15 religinių leidinių, 14 kalendorių, 7 grožinės literatūros kūrinius ir tautosakos rinkinius, 9 valdžios potvarkius ir 1 praktinį vadovą.

2. Kodėl autorius nurodė 1878 metus, galima tik spėlioti. Galbūt jie siejami su Martyno Šerniaus „Lietuviškos Ceitungos“ pasirodymu Klaipėdoje, kurioje bendradarbiavo ir kai kurie Didžiosios Lietuvos tautinio sąjūdžio dalyviai bei Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio atgimimo skatintojas Georgas Saucruvinas.

3. Minimi lietuvių rašytojai ir švietėjai Dionizas Poška (1765?–1830), Simonas Daukantas (1793–1864), Motiejus Valančius (1801–1875) ir Laurynas Ivinskis (1810–1881).

4. Autorius painioja XIX a. lietuvių tautinio atgimimo atsiradimo ir brendimo aplinkybes, be to, perdėtai sumenkina jo būklę ir neįžvelgia plėtos neišvengiamumo.

5. Atkreiptinas dėmesys į autoriaus nurodytą asmenvardžio formą *Donelaitis*. Tuo metu Didžiosios Lietuvos švietimo įstaigos ir literatūros tyrinėtojai poeto pavardę rašė *Duonelaitis*, kuri vėliau buvo pripažinta klaidinga.

6. Prie Mėlo ežero 1422 m. sudaryta sutartis nustatė sausumos sieną tarp Vokiečių ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Ji galiojo iki 1919 m. Versalio taikos sutarties, kuri sieną su Vokietija nukėlė iki Nemuno, o Klaipėdos kraštą prijungė prie nepriklausomybę paskelbusios Lietuvos Respublikos.

7. Prūsijos kariuomenėje veikė keli lietuviškaisiais vadinti daliniai. Svarbiausias jų – Karališkasis lietuviškas dragūnų pulkas Nr. 1, buvo suformuotas 1717 m. Tilžėje, Lietuviškas ulonų pulkas Nr. 12 – 1860 m. Įsrutyje. Juose tarnavo daug vietos lietuvių, ypač vertintų dėl pavyzdingos žirgų priežiūros ir kaip geri raiteliai. Šie daliniai buvo išformuoti po Pirmojo pasaulinio karo.

8. Lietuvių kalba iš viešojo gyvenimo ir valdžios įstaigų buvo stumiama nuosekliai visą XIX amžių. Jos pašalinimas iš mokyklų įvyko Prūsijos kulto ir švietimo ministrui A. Falkui 1872 m. patvirtinus „Visuotinius paliepimus“, kuriuos 1873 m. įgyvendino Prūsijos provincijos oberprezidentas K. W. H. G. Hornas.

9. Užuomina į Karaliaučiaus universiteto profesorių kalbininką ir savaitraščio „Keleivis iš Karaliaučiaus“ redaktorių Frydrichą Kuršaitį (1806–1884), viešai atsisakiusį politiškai atstovauti lietuvių tautinio sąjūdžio interesams.

10. Taip autorius vadina istorinę senųjų baltų – prūsų ir lietuvių – žemę Sklavą, nusidriekusią abipus Nemuno žemupio. Svarbiausi jos centrai buvo Ragainė ir Rambynas, kurio papėdėje driekėsi Jankaus gimtinė – Bitėnai. Tai aiški užuomina į paties autoriaus pasirodymą ir vaidmenį tautos kovos ir žuvimo lauke.

11. Martynas Šernius (1849–1908) buvo „Lietuviškos Ceitungos“ redaktorius. Jis gimė Voveriškiuose netoli Klaipėdos, baigęs pradžios mokyklą nedidelėje Prickulės spaustuveje įgijo raidžių rinkėjo profesiją, tarnavo kariuomenėje, 1879–1894 m. buvo Klaipėdos Heinricho Holzo spaustuės dalininku. Spaudai parengė lietuviškų knygų ir kalendorių, dalyvavo Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių tautiniame sąjūdyje, kartu su kitais 1883 m. įkūrė mėnesinį žurnalą „Aušra“. Iš profesinės ir visuomeninės veiklos dėl ligos pasitraukė 1904 m., mirė Cintjoniškiuose (dabar Šilutė).

12. „Lietuviška Ceitunga“ ėjo 1878–1940 m. Iš pradžių kryptingai atstovavo lietuvių tautiniams interesams, sickė Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartėjimo. Padidėjus kaizerinės valdžios ir vokiečių

politinių jėgų spaudimui, orientaciją keitė. Iš redaktoriaus pareigų pasitraukus M. Šerniui (1904), užėmė lietuviams atvirai nepalankią poziciją. Vokietijoje įsigalėjus hitleriniam režimui, slapta finansuojama iš Berlyno varė Lietuvos Respublikai priešišką propagandą.

13. Redaguojamoje M. Šerniaus „Lietuviškoje Ceitungoje“ spausdinti J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, J. A. Vištelio (Didžioji Lietuva), A. Baltio, J. Bruožaičio, J. Mikšo (Mažoji Lietuva) ir kitų lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvių straipsniai.

14. Georgas Sauerwein (1831–1904) vargu ar vadintinas mokslininku. Jis buvo poliglotas, mažųjų tautų gynybas ir jų interesų reiškėjas, Europos pacifistų sąjūdžio dalyvis, duoną pelnęs iš Biblijos vertimų ir jos spaudos korektūrų taisymo. „Lietuviškoje Ceitungoje“ bendradarbiavo 1879–1882 m., čia daugiausia skelbė patriotinę poeziją. Joje 1880 m. išspausdino pirmąjį lietuvių kalba apžvalginį straipsnį apie W. Shakespearę bei tragedijos „Hamletas“ fragmento vertimą.

Jankus su Sauerweinu bendravo asmeniškai ir laiškais, tačiau jo vaidmenį lietuvių politiniame sąjūdyje vėliau vertino skeptiškai: esą pastarajam rūpėjo ne lietuvių reikalai, bet asmeninė garbė (žr.: Prūsų lietuvis. Kalendoras metui 1909. Bitėnai, [1908], p. 16).

15. Kristupas Jurkšaitis (1852–1915) buvo Saugų evangelikų liuteronų bažnyčios kunigas, nuo 1899 m. – vokiečių konservatyviųjų politinių jėgų interesus propaguojančio lietuviško laikraščio „Tilžės Kėlcivis“ redaktorius. Dalyvavo lituanistų veikloje, parašė filologijos darbų, tačiau lietuvių tautinio sąjūdžio nepalaikė. Jo viešų išpuolių prieš G. Sauerweiną nežinoma.

16. Frydrichas Kuršaitis (1806–1884) su G. Sauerweinu ryšių nepalaikė, tačiau jam ir neoponavo. Laiško autoriaus pastaba apie jų santykius greičiausiai neteisinga.

17. Dėl lietuvių tautinio sąjūdžio skatinimo G. Sauerweiną labiausiai puolė valdančiųjų vokiečių politinių partijų ideologai ir konservatyvioji lietuvių visuomenės dalis. Konfrontacija ypač išaugo jam tapus lietuvių organizacijų kandidatu per 1898 m. rinkimus į Vokietijos reichstagą.

18. Autoriaus nuomonė apie lietuvių kalbos ir tautinio sąmoningumo padėtį Didžiojoje Lietuvoje neatitinka tikrovės. Ji vaizduojama sutirštintomis spalvomis, siekiant sureikšminti savo paties vaidmenį.

19. Adolfas Smilgevičius (Adolf Smilgiewicz) fotografo darbą pradėjo kartu su tėvu Eduardu 1880 m. Telšiuose. Netrukus jis persikėlė į Raseinius, kur atidarė fotopaviljoną. Pažinties su Jankumi proga padarė jo fotoportretą (dabar laikomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute). Jankaus išvyka į Žemaitiją ir susitikimas su fotografu greičiausiai įvyko 1883 m. vasarą.

20. Aleksandras Fromas-Gužutis (1822–1900) ūkininkavo Raseinių apskrities Girkalnio valsčiaus Gongailiškių viensėdyje. Su Jankumi jį greičiausiai supažindino M. Davainis-Silvestraitis. Kaip tik tuo metu A. Fromas pradėjo kurti lietuviškai. Suartėjęs su Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjais, ypač spaudos leidėjais, vėliau jis daug kartų lankėsi Tilžėje.

21. Apie Jarudą ir Precišauską duomenų nerasta.

22. Mečislovas Davainis-Silvestraitis (1849–1919) ūkininkavo paveldėtoje tėviškėje Raseinių apskrities Žieveliškės kaime. Aktyviai bendradarbiavo lenkų spaudoje, taip pat buvo pradėjęs rašyti ir „Aušrai“. Raseinių fotografo A. Smilgevičiaus darytoje Jankaus nuotraukoje užrašyta dedikacija *Milimam broliui ir draugkareiviui ant paminklo paveda Martinas Jankus. Bitėnuose, 14.VI.1884* greičiausiai skirta M. Davainiui-Silvestraičiui (nuotrauka laikoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute). Dedikacijos data ir fotografo firmos nuoroda ant nuotraukos yra vienas iš šaltinių apie Jankaus bendravimą su Raseinių *apylinkės bajorėliais* laiką. Jų šiltus santykius taip pat liudija ir Ragainėje 1884 m. pasirodęs Davainio-Silvestraičio poezijos rinkinėlis „Tėvynainių giesmė“ su spausdinta autoriaus dedikacija: *Užtarnavusiems Lietuvai vyrams Martynui Jankui ir Jurgiui Mikšui paaukavo Vyturys*.

23. Johannas Zabermannas (1815–1900) buvo Tilžės katalikų parapijos probstas ir Sembos dekanas. Pradėjęs bendradarbiauti su M. Valančiumi, leido draudžiamąją spaudą Didžiajai Lietuvai, parengė knygą Mažosios Lietuvos lietuviams katalikams. Jankaus žinios apie Zabermanną netikslios.

24. Tvirtinimas neatitinka tiesos. „Aušros“ redaktoriui Jurgui Mikšui 1883 m. rudenį pasitraukus į Didžiąją Lietuvą, J. Basanavičius dėmesingai sekė Tilžės įvykius ir aktyviai rūpinosi žurnalo likimu, laiškais teikė patarimus.

25. Joną Šliūpą kaip galimą įpėdinį prieš išvykdamas į Didžiąją Lietuvą laišku Jankui nurodė pats J. Mikšas: „*Auszros*“ korektura atiduokite Szlupui [...], ar Basanavitzui, ar Vizstalevskuii.

26. Tvirtinimas neatitinka tiesos: J. Šliūpas „Aušrą“ redagavo savarankiškai, nesusitaręs nei su J. Basanavičiumi, nei su kitais žurnalo steigėjais, kuriems Jankus nė nepriklausė. Neabejotinai reikšmingi Jankaus nuopelnai organizuojant „Aušros“ plati imą ir teikiant išlaikymą bepinigiam redaktoriui Šliūpai.

27. „Aušros“ redaktoriai sąmoningai nesiekė konfrontacijos su Lietuvos dvasininkija. Konfliktas kilo savaime, kai dominuojantis, feodalinis papročių neatsisakęs dvasininkų luomas pajuto dvasinės kultūros srityje turįs modernų pasaulietinį konkurentą. Dauguma jų stėjo į atvirą kovą prieš „Aušrą“, tačiau buvo ir tokių, ypač jaunesnės kartos, kurie bendradarbiavo žurnale. Jam rašė ir Adomas Jakštas-Dambrauskas (1860–1938), manydamas, kad tauti is atgimimas galėtų remtis katalikybės ir lietuviybės integracija.

28. Tvirtinimas neatitinka tiesos: nei Jankus buvo „Aušros“ redaktoriumi, nei J. Basanavičius reikalavo sustabdyti leidinį. Toks teiginys radosi kaip šių aušrininkų atkaklios diskusijos, prasidėjusios 1903 m. dėl vaidmens svarbos žurnalo istorijoje, rezultatas.

29. Jurgis Mikšas (1862?–1903), dėl mums gerai nežinomų priežasčių pašalintas iš Tilžės gimnazijos, gyveno pas tėvus Virkytuose, o 1883 m. kovą J. Albano ir K. Kybelkos spaustuvėje ėmė mokyti raidžių rinkėju ir tapo „Aušros“ atsakinguoju redaktoriumi. Nuo 1884 m. rugsėjo redagavo ir Mažajai Lietuvai skirtą savaitraštį „Nemuno sargas“.

30. Kompanionų žydo J. Albano ir lietuvių Kristupo Kybelkos nedidelė, rankinę mašiną ir menką šrifto atsargą turėjusi spaustuvėlė veikė 1880–1884 m. Joje išėjo Mažajai Lietuvai skirti laikraščiai „Kelcivis“ (1883) ir „Lietuviškas polytiškas laikraštis“ (1884), Didžiajai Lietuvai – „Aušra“ (1883, Nr. 1–5), „Lietuviškas „Aušros“ kalendorius ant metų 1884“ ir keletas knygų, kuriomis patys ir prekiaavo.

31. Anot Jankaus atsimi imų, kalendoriaus idėja kilusi jam lankantis Žemaitijoje. Leidinį, remdamasis originalia bei verstine grožine literatūra ir kitų kalendorių informacine medžiaga, parengė Ragainės spaustuvėje raidžių rinkėju mokėsis J. Mikšas. Iš 1883 m. rugpjūčio 26 d. laiško matyti, kad patarimais ir rašiniais taip pat rėmė J. Basanavičius. Išėjusiam „Lietuviškame „Aušros“ kalendoriuje ant metų 1884“ leidėjais nurodyti abu kompanionai (*Kaszu M. Jankaus ir J. Mikszo*), tačiau galima sutikti su M. Jankaus tvirtinimu, kad išlaidas padengti teko jam vienam.

32. Tvirtinimas neatitinka tiesos. J. Mikšas į Didžiąją Lietuvą (pas M. Davainį-Silvestraitį) pasitraukė slapta, tačiau laišku perspėjęs Jankų, jam tvarkingai nusiuntęs redakcinę medžiagą ir prenumeratorių sąrašą, taip pat nurodęs galimus redaktorius: J. Šliūpą, J. Basanavičių arba A. Vištelį. Mūsų duomenimis, tai atsitiko ne rugsėjį, bet spalį.

33. Anot kitų Jankaus atsiminimų, kalendoriaus parduoti pavykė 8000 egzempliorių. Likusiems 2000 vėliau buvo nuplėšta informacinė dalis, ant literatūrinės dalies uždėti nauji viršeliai ir antraštinis lapas su pavadinimu „Mužikėlis“, kurie platinti kaip savarankiša knyga. Vieną svarbesnių komercinės nesėkmės priežasčių, matyt, buvo dėl J. Mikšo pasitraukimo užtrukęs spausdinimas ir per vėlai pradėtas platinimas.

34. Nemirseta (vok. *Nimmersatt*) – gyvenvietė netoli Palangos, tuo metu šiaurčiausias Vokietijos imperijos pasienio su carine Rusija punktas. Ji minima daugelio knygnešių ir draudžiamosios spaudos veikėjų atsiminimuose.

35. Dubininkai (vok. *Dubeningken*, dabar *Dubeninki* Lenkijoje) – bažnytkaimis Mažosios Lietuvos pietuose netoli Vokietijos ir Rusijos sienos. Jo apylinkės XIX a. pabaigoje buvo dar gana lietuviškos. Kituose atsiminimuose M. Jankus nurodė, kad čia „Aušra“, kalendoriais ir kitais leidiniais prekiauti ėmėsi kažkoks Skauradžiūnas, iš kurio tuos leidinius įsigydavo P. Mikolainis.

36. Vicškalnis buvo Smalininkų karčmos savininkas. Apie tai, kad jis platins „Lietuvišką „Aušros“ kalendorių ant metų 1884“, buvo susitarta iš anksto, todėl pačiame leidinyje (p. 72) ir „Aušros“ žurnale (1883, Nr. 5, p. 152) įdėtas skelbimas: *Pirkti gauname [...] Smalininkūs pas p. Vieškalnį [...]*. Kituose atsiminimuose Jankus teigė, kad karčmininkui pristatęs leidinio 500 egzempliorių.

37. Sudargo kunigo M. Sederavičiaus pavedimu broliai Juozas (1859–1935) ir Jurgis (1870–1928) Angrabaičiai netolimame Rėžgalių kaime 1876 m. buvo įkūrę slaptą knygrišyklą, kurioje įrišdavo iš Mažosios Lietuvos pigumo sumetimais tik spaudos lankais atgabentas knygas. Kunigo nurodymu Juozas Angrabaitis užsiėmė ir katalikiškos spaudos platinimu, pasimokęs Kaune, 1889–1895 m. Otto von Mauderodės spaustuvelyje Tilžėje dirbo lietuviškų knygų korektoriumi ir katalikų laikraščio „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ redaktoriumi, vėliau persikėlė į Krokuvą. Kituose atsiminimuose Jankus teigė neturįs geros širdies ant *Angrabaičio*: šis jį vėliau įskundęs kunigams už J. Šliūpo verstos ateistinės brošiūros spausdinimą, o pastarieji – patraukę teisman. Tik dėl įrodymų stygiaus likęs nenubaustas dvejais metais kalėjimo.

38. Juozas Miliauskas (1845–1937) Rygos miesto policijoje 1872–1885 m. tarnavo tik kvartalinio policininko padėjėju, vėliau dirbo notaro raštininku Šiauliuose. Apie J. Miliausko glaudesnius ryšius su Jankumi žinių nėra. Rygoje pas jį 1883 m. apie mėnesį gyveno „Aušros“ redaktorius J. Mikšas.

39. Jelgavoje (kitai *Mintauja*, vok. *Mitau*) lietuviška spauda prekiaavo Heinrichso (Indrikio) Alunano (1835–1904) knygynas. Jos tiekėjas buvo ne vien Jankus. Knygynas turėjo ir Rusijoje legaliai išleistą A. Juškos tautosakos rinkinį.

40. Sudargo klebonas Martynas Sederavičius (1829–1907) sukūrė katalikiškos literatūros platinimo organizaciją, aprėpusią kone visą Suvalkiją. Pats rengė ir bendradarbiaudamas su J. Zabermannu Tilžėje leido knygas. Priešinosi kultūrinio gyvenimo pasaulėjūmui, nepalaikė tautinio sąjūdžio.

41. Juozas Antanavičius (apie 1831–po I pas. karo) pasimokęs gimnazijoje dirbo panemunės miškų girininku, netekęs tarnybos redagavo M. Sederavičiaus knygų rankraščius ir pats juos rengė, ėmėsi plataus masto knygnešystės. Už tai tris kartus areštuotas.

42. Julius Schoenke (apie 1842–1919) nuo 1869 m. Tilžėje turėjo knygrišyklą, o 1890 m. įsigijo ir spaustuvelyje. Daugiausia leido Didžiajai Lietuvai skirtą katalikišką spaudą ir ją prekiaavo. Mažajai Lietuvai išspausdino 18 lietuviškų knygų ir vieną laikraštį.

43. Otto von Mauderodė (1852–1909) kartu su broliu Hugo (1856–1915) buvo savininkai Tilžėje veikusios spaustuovės, leidyklos, knygrišyklos ir knygyno, kurie, leisdami draudžiamas knygas ir periodiką Didžiajai Lietuvai, uždirbo didžiulį kapitalą ir sukūrė vieną didžiausių poligrafijos kombinatų kaizerinėje Vokietijoje. Įmonės plėtrai nemažą poveikį turėjo tai, kad Ottas buvo vedęs turtingo Smalininkų ūkininko K. Albušaičio dukterį ir gavo didelį kraitį.

44. Maldaknygė „Aukša altorius, arba Šaltinis dangiškų skarbų“ O. von Mauderodės įmonėje pirmiausia išėjo J. Zabermanno išdomis 1884, 1885 ir 1887 m. kaskart 10 000 egzempliorių tiražu.

Ji tuo pačiu metu pelno sumetimais buvo spausdinama ir kitų Tilžės, Ragainės bei Karaliaučiaus spaustuvių. Savo lėšomis pirmą kartą maldaknygę O. von Mauderodė išleido 1888 m. Apie tai, kad jam finansinių išpareigojimų turėjo ir Jankus, kitų žinių nerasta.

45. Jurgis Biclinis, vadintas ir Bicliaku (1846–1918), buvo vienas žymiausių ir profesionaliausių knygnešių, kartu su kitais įkūręs 1885–1895 m. veikusią Garšvių knygnešių draugiją. Ji draudžiamomis knygomis aprūpino Vidurio ir Rytų Lietuvą, Latvijos pakraščius. Biclinis pasižymėjo plačiomis visuomeninėmis pažiūromis, parašė ir išleido publicistinės literatūros.

46. J. Bielinio kaimyną Leitiškės Čerkauską galima sieti su Jonu Čerka, vadintu ir Čerkausku (1856–1943). Jis buvo baigęs tris gimnazijos klases, 1870–1874 m. gyveno pas tėvus Leitiškyje, vėliau dirbo Peterburge, grįžęs į tėviškę platinio nelegaliąją spaudą, bendradarbiavo „Aušroje“, kituose Didžiosios Lietuvos ir JAV lietuvių periodiniuose leidiniuose. Dalyvavo 1905 m. Didžiajame Vilniaus Seime.

47. Dinastinci Józefo Zawadzkiego spaustuvei ir knygynui Vilniuje tuo metu vadovavo Feliksas Zawadzki. Per visą spaudos draudimo laikotarpį šioje įmonėje išėjo vos keturios lietuviškos maldaknygės. Apie J. Bielinio padarytus nuostolius Zawadzkiui patikimų žinių nerasta.

48. Žinių apie J. Bielinio bendražygį Jurgį Survilą iš Paberžės nerasta. Tokio asmens nebuvo ir Garšvių knygnešių draugijoje. „Knygnešio“ pirmajame tome minimas Jonas Survila iš Pasvalio, tačiau jo dalyvavimas draudžiamos spaudos platinime nenustatytas. V. Merkys savo tyrinėjimuose nurodė aktyvų knygnešį Martyną Survilą iš Rascinių apskrities Batakių valsčiaus Varnaičių kaimo. Mūsų manymu, Jankaus atsiminimuose įvelta klaida, nes, kitais duomenimis, pas jį tikrai lankydavosi M. Survila. Jis vadindavęsis Gegužio slapyvardžiu.

49. Neabejotinai kalbama apie J. Bielinio bendražygį Antaną Bružį (1873–po 1917) iš Zaltriškių kaimo Tauragės valsčiuje. Jis knygas gabeno dideliais kiekiais, bent keturis kartus buvo įkliuvęs pasienio apsaugai, galiausiai įkalintas ir ištremtas į Sibirą.

50. Užuomina į žymiuosius knygnešius – Garšvių draugijos narius arba jų talkininkus Antaną Bružį, Domą Bubėną (1856–1940), Vincą Kazanauską (1863–1930), Kazimierą Ūdrą (1854–1937), šiluviešius Juozą Karabiną (1852–1933), Juozą Motuzą (kitaip Matuzas, Matuza; 1870–po 1905) ir Pranciškų Paprecką (1858–1952). Visi jie, išskyrus J. Karabiną ir J. Motuzą, tikrosiomis pavardėmis nurodyti 1889–1903 m. Jankaus knygų prekybos užrašuose. Juose nemaža knygnešių taip pat užšifruoti *Vieno žemaičio* ir kitais slapyvardžiais.

51. Jankaus redaguojamo „Garso“ 1886–1887 m. pasirodė 11 numerių. Iš tikro jis buvo skirtas ne jaunimui, bet, kaip skelbtasi, informuoti ir koordinuoti pasaulio lietuvių judėjimui. Nors bendradarbiavo abiejų Lietuvos dalių inteligentai, laikraštis buvo kritikuojamas dėl blogo redagavimo ir aktualumo stygiaus. Jam trūko ir skaitytojų.

52. Atgaivinamos „Aušros“ projektas išspausdintas paskutiniame „Garso“ numeryje, laikraštis turėjo pasirodyti 1888 m. sausio 1 d. Tačiau pasitaręs su varšuviečiais studentais persigalvojo ir jo neparėmė nei J. Basanavičius, nei Amerikos lietuviai.

53. Jankus varšuviečių studentų sambūrį klaidingai pavadino „Nemuno“ draugija ir šią klaidą yra ne sykį kartojęs. Iš tikro draugijos pavadinimas buvo „Lietuva“. Jos sekretoriumi išrinktas V. Kudirka. Jis parėngė spaudai įstatus ir susirašinėjo su maskviškiais studentais dėl naujo laikraščio steigimo.

54. Vienur Jankus rašė, kad studentų atstovai lankėsi 1888 m. vasarą, kitur – rudenį, trečiur – rugpjūčio mėnesį. V. Kudirkos buvimą Bitėnuose rodytų jo 1888 m. lapkričio 7 d. laiško Jankui prirašas: *Atiduok labas dienas savo mamatei nuog manęs*

55. J. Šliūpo jaunesnysis brolis Rokas (1865–1959) studijavo ne Maskvos, bet Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultete.

56. P. Mikolainio (1868–1934) lankymąsi Bitėnuose liudija ir 1889 m. kovo 14 d. įrašas Jankaus knygų prekybos užrašuose. Tada jis buvo beveik 21 metų amžiaus, o už „Varpo“ 140 numerių sumokėjo 40 rub.

57. Jungto asmenybė mažai žinoma.

58. Tuo metu Leonas Silvestras Leonavičius (1843–1917) vikaravo Pajevonyje, nuo 1890 m. – Aukštojoje Panemunėje. Aktyvus draudžiamosios spaudos platintojas, materialiai rėmė „Varpą“ ir kitus lietuviškus laikraščius, 1890 m. dalyvavo inteligentų suvažiavime P. Matulaičio tėviškėje.

59. Nedidelė vokiečio Juliaus Sieberto spaustuvėlė Ragainėje veikė 1884–1889 m. Joje išėjo keletas lietuviškų knygų, laikraščiai „Lietuviškas polytiškas laikraštis“, „Nemuno sargas“ ir „Ragniter Mitteilungen“. Šioje spaustuvėje J. Mikšas 1884–1885 m. tęsė raidžių rinkėjo mokslą ir redagavo „Nemuno sargą“. Spaustuvė stokojo užsakymų, todėl įbrido į skolas ir buvo parduota. Jankus, gyvenęs vos už kelių kilometrų nuo Ragainės, pas Siebertą lankėsi gana dažnai.

60. Jankus nutyli, kad spaustuvė buvo įsigyta kartu su kompanionu Kristupu Voska (1861–1905) ir jo vardu reklamuota. Pirkimo aplinkybės minimos 1889 m. kovo 28 d. laiške J. Šliūpui: *Ar sakiau, kad mudu su Voska iš pusės pirkova Syberto drukoriję už 400 dorelių ir žadava pradėti drukuoti, kas tik papuls ant seilės* (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 1–170, lap. 5). Ragainėje ji veikė nuo 1889 m. kovo 15 d. iki 1890 m. rugpjūčio. Kompanionai išleido keletą knygų ir jomis prekiaavo. Patys svarbiausi jų leidiniai – savaitraštis gotišku raidynu „Naujos žinios“, kurio pasirodė iš viso 18 numerių, ir J. Adomaičio-Šerno redaguojamas „Varpas“.

61. Antanas Radušis (1848–1918) nuo 1875 m. kunigavo įvairiose Suvalkijos vietose. Buvo varpininkų spaudos leidimo komiteto narys, materialiai rėmė kultūros reikalus, organizavo draudžiamosios spaudos platinimą, užrašinėjo liaudies dainas. Jo paskolos varpininkams davimo aplinkybės nėra žinomos. Pastarųjų atstovai atvyko į Ragainę ir sudarė sutartį ne su Jankum, bet su abiem spaustuvės savininkais. Šis dviejų lapų dokumentas pavadintas *Subjimas, padarytas tarp Jankaus ir Woskos izz vienos pusės, ir Lozoracizio ir Kauko izz kitos*, jo pabaigoje yra dalyvių parašai, tiksliai vietos ir datos nuoroda: *Ragainė, 29. Sausio / 1890 metų. / Martynas Jankus / Kr. Woska / M. Lozoraitis / J. Kaukas* (laikomas Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų knygų skyriuje). Dešimties punktų sutartyje nurodyta, kad spaustuvės savininkai gauna 1 000 rub. paskolą, už kurią *Jankus duoda ipotetizską garantiją*. Be to, joje aptartos abišalių įsipareigojimų, finansinės atsiskaitomybės ir sutarties nutraukimo sąlygos. Akivaizdu, kad jos buvo sunkiai vykdomos, o Jankui nenaudingos ir netgi rizikingos.

62. Petras Leonas (1864–1938) tuo metu Suvalkų apygardos teisme atliko teismo kandidato praktiką irėjo tirdytojo pareigas. Dalyvavo steigiant „Varpą“ ir jam nuolat rašė.

63. Jankus nutyli, kad jis priverstė iš kompanionų pasitraukti K. Voską. Apie tai kalbama 1890 m. rugpjūčio 25 d. laiške J. Šliūpui: *mudu mažumą apsiširdijova, ir aš jį iš savo draugystės pastūmiau* (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 1–171, lap. 8). Nuo to įvykio Voska tapo atkakliu Jankaus viešosios veiklos oponentu ir kiršintuju prieš jį. Į Tilžę atkelta spaustuvė darbą pradėjo rugsėjo 20 d. miesto centre – Aukštosios gatvės 93-ajame name.

64. Lietuvių draudžiamosios literatūros vietinių spaustuvininkų ir leidėjų varžymas, atvykstančių knygnešių persekiojimas ir išdavimas caro valdžiai prasidėjo 1894 m. Vokietijos ir Rusijos vyriausybės pasirašius konvenciją dėl politinių emigrantų suėmimo ir išdavimo. Šią politiką itin uoliai vykdė Tilžės policijos viršininkas Witschelis. Tiesa, 1896 m. jis buvo atleistas iš pareigų, nes persistengė – čionykščiai spaudos verslo atstovai jį apkaltino radikaliais veiksmais padarius didelių ekonominių nuostolių ir kreipėsi į teismą: Vokietijos įstatymai grynų prekybininkų ir pramonininkų interesus.

65. Įvykių eigos aiškinimo nenuoseklumas: visuotinis nelegaliosios lietuvių spaudos persekiojimas prasidėjo vėliau, nuo 1894 metų.

66. Jankaus spaustuvė ir jos turtas iš varžytinių parduotas 1892 m. liepos 23 d. Per Tilžės veiklos laikotarpį joje pasirodė iš viso 43 lietuviškos knygos, buvo spausdinamas „Varpas“ ir „Ūkininkas“, nereguliariai ėjęs satyrinis laikraštėlis „Tetutė“, visuomeninio pobūdžio „Nauja aušra“ ir vokiečių socialdemokratų vietinės organizacijos laikraštis „Ostdeutsche Volksbote“. Užstatytą nekilnojamą turtą – Bitėnų ūkį išpirkto Jankaus tėvas, vėliau jį užrašė ne sūnui, bet anūkams.

67. Tvirtinimas neatitinka tiesos. Tų įvykių dalyvio varpininko V. Palukiaičio liudijimu, Jankaus paramos nesulaukta: ieškant kito spaustuvininko, jis *pas Mauderodę [...] nejo. Nuošaliai laikėsi ir laukė, kas bus, tik vien reikalavo 300 rublių, ir tiek* (Varpas. Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris. Kaunas, 1924, p. 170).

68. Karaliaučiaus byla vyko 1904 m. liepos 12–25 d. Tai vienas skambiausių to meto teismo procesų dėl rusų socialdemokratų nelegaliosios literatūros gabenimo iš Vakarų Europos į Rusiją. Kaltinamuosius gynė garsūs advokatai, tarp jų ir Vokietijos socialdemokratų veikėjas Karlas Liebknechtas, apie procesą rašė įvairių šalių spauda, įkandin išėjo jam skirta išsami Kurto Eisnerio knyga „Der Geheimbund des Zaren“ (Berlynas, 1904 m., pakartotinis leidimas ten pat 1988 m.). Joje pateikta M. Jankaus ir K. Voskos, kaip liudininkų, kvotos protokolų ištraukos (1988, p. 140–141), Tilžės spaustuvininko Eduardo Pawlowskio parodymai (p. 177–178), minima knygininkė Morta Zauniūtė (Saunus, p. 139, 326, 340).

69. Iš tikro nelegaliosios literatūros gabenimą, padėdami vokiečių socialdemokratų, organizavo rusų marksistai. Jiems nurodinėjo V. Leninas. Jo pavedimu šiuo reikalu Klaipėdoje ne kartą lankėsi N. Baumanas. Rusų marksistai lietuvių knygnešių patirtimi ir paslaugomis naudojosi ne kartą.

70. Jankus bus supainiojęs pavardę – byloje tokia moteris neminima. Kalba gali būti tik apie teisme kaltintą kalvio Augusto Kugelio, iš pradžių gyvenusio Nemirsetoje, vėliau – Budelkiemyje, žmoną.

71. Be minėto A. Kugelio, iš klaipėdiškių dar buvo areštuoti bežemis valstietis Martynas Kėkštas (protokoluose – Kögst), uostamiesčio laikrodininkas Hermannas Treptau ir darbininkas Friedrichas Kleinas.

72. Adalbertas Bezzenbergeris (1851–1922) buvo Karaliaučiaus universiteto profesorius, žymus baltistas, ypač daug nusipelnęs lituanistikai. Gerai mokėjo lietuvių kalbą, ją tyrė.

73. Vienas iš jų – Rusijos generalinis konsulas Karaliaučiuje. Proceso mastas, stebėtojų (Vokietijos imperijos ministerijų valdininkai, partijų vadovai, io diplomatai), advokatų ir prokurorų rangas rodo nepaprastą politinį bylos sureikšminimą.

74. Marianą Abramowiczų (Karaliaučiaus byloje pavardė nurodyta Abramowitsch) savinasi lenkų istoriografai. Jis buvo lenkų socialdemokratų Maskvos ratelio narys, važinėjo po Vakarų Europą, kur leido ir gabenó į Rusiją nelegaliąją literatūrą. Tuo tikslu 1891–1892 m. lankėsi ir Tilžėje. Abramowicziaus pėdsakais atsekusi policija Jankaus spaustuvę 1892 m. balandžio 9 d. kratė ir konfiskavo daug rankraščių bei leidinių

75. M. Abramowicziaus užsakymu Jankus išspausdino kelių brošiūrų lenkų kalba rankraščius: S. Mendelsono „Kilka uwag“, „Jan Skiba“, „Opowiadanie“, S. Dikszteino knygelės „Ojciec Szymon“ vertimą į baltarusių kalbą, pavadintą „Dziadzka Anton“. Tai vienas įdomesnių ir reikšmingesnių lietuvių ir baltarusių kultūros ryšių epizodų. Jankaus atsiminimus apie Abramowicziaus leidybinių veiklą pirmasis paskelbė baltarusių istorikas ir politikas Vaclovas Lastauskis žurnale „Kryvič“ (1926, Nr. 1).

76. Jonas Kriaučiūnas (1864–1941) Tilžėje 1890–1897 m. dirbo E. Weyerio iš J. Schoenke's nuomojamoje spaustuvėje Didžiąjai Lietuvai skirtų katalikiškų knygų ir laikraščių redaktoriumi, K. Voska buvo Jankaus iš Ragainės spaustuvės išstumtasis kompanionas. Jie visi turėjo konkurencinių arba keršto paskatų sužlugdyti Jankaus verslą.

77. Šiuos faktus Jankus yra ne kartą pateikęs ir kituose atsiminimuose. Tačiau K. Eisnerio knygoje „Der Gheimbund des Zaren“ tokie parodymai neužfiksuoti. Tik K. Voska paliudijo, kad per metus į Didžiąją Lietuvą kontrabandininkai pemeša iki 20 000 maldaknygių lietuvių kalba, nes ten Rusijos valdžia verčianti lietuviškas knygas spausdinti kirilikos šriftu (p. 140). Abiejonių dėl nurodytos knygų prekybos apyvartos apimties kyla ir mums: iš kur Jankus galėjo žinoti konkuruojančių spaustuvių finansinius duomenis?

78. Jankus savo dalyvavimą ir liudijimą teisme pernelyg sureikšmino, be to, galbūt net sąmoningai supainiojo datas. Lietuvių spaudos draudimo panaikinimui jis nebegalėjo turėti jokios įtakos, nes Karaliaučiaus procesas vyko jau po oficialaus šio draudimo panaikinimo. Pats procesas buvo nukreiptas prieš stiprėjantį socialdemokratų sąjūdį Vokietijoje ir Rusijoje bei jo agitacinę spaudą.

79. Šiluvos valsčiaus Vėžaičių kaimo valstietis Pranciškus Papreckas – vienas profesionaliausių draudžiamosios spaudos gabentojų ir platintojų. Gera žinoma keliu į Mažąją Lietuvą, juos nurodė Garšvių knygneščių draugijos nariams, artimai bendravo ir teikė prieglobstį J. Bielinui. Jankaus knygų prekybos užrašuose tikrąja pavarde (*P. Papreckis*) minimas nuo 1891 m. rudens. Bielinio pavedimu Papreckas 1896 m. pavasarį iš Jankaus pirkė šriftą nelegaliajai garšvičių spaustuvei. V. Merkys savo tyrinėjimuose mini du Papreckio areštus ir kalinimą. Vilniaus generalgubernatorius jį 1893 m. buvo nubaudęs 3 mėnesiais kalėjimo.

80. Kosto Stikliaus (1880–1962) satyrinių eilių knygelė „Davatų gadzinkos ir šep linksmos dainos“ Jankaus spaustuvėje pirmą kartą išėjo 1903 m., kiti leidimai – 1903 (antrąsyk), 1904, 1906, 1907 ir 1908 m. Be to, jis išleido ir daugiau panašaus turinio Stikliaus knygeles.

81. Jankaus spaustuvėje Petro Vileišio (1851–1926) knyga „Apie arklius“ pasirodė 1893 m., S. Rawieński „Karvės ir pieno“ vertimas – 1892 m.

82. Saliamonas Banaitis (1866–1933) su Jankumi suartėjo materialiai remdamas ir platindamas „Varpą“.

83. Tikrai žinoma, kad pas Jankų spaustuvininku mokėsi ir dirbo Stasys Dovydaitis (atvykęs 1889 m. pabaigoje), Jurgis Gegužis (1877–1943), nepaminti vietos lietuviai Ansas Baltris, Ansas Bruožis, Jonas Ilgaudas ir Jonas Vanagaitis.

84. Jankaus nurodytų knygų pavadinimai buvo kiek kitokie: „Lietuviškos dainos“ (3 knygos, 1880–1882), „Svotbinė rėda vėluonyčių lietuvių“ (1880), „Lietuviškos svotbinės dainos“ (1883).

85. „Grammatik der littauischen Sprache“ (1876).

86. Miglovaras (iš tikro Miglovara) – J. Miiausko slapyvardis (žr. 38 paaiškinimą). Jis iki mirties nepripažino bendrinės kalbos ir vartojo savitą rašybą.

87. „Oskabaliu dainos, surinktos ir išdūtos per Jonan Basanavitiu“ (1884).

88. Šis teiginys apie Jankaus vaidmenį norminant lietuvių spaudos rašybą neatitinka tiesos.

89. Vilius Gaigalaitis (1870–1945) pasisakė už nuosaikų atskirtojo Klaipėdos krašto lietuvių kalbos ir rašybos norminimą. Jis siūlė nuo klaipėdiškių tarmės prie literatūrinės (norminės) kalbos mokyklose ir viešajame gyvenime perciti nuoskylai, kad neįkaršinus liaudį (žr. jo straipsnį: Dėl Klaipėdiškių tarmės. *Klaipėdos žinios*, 1924, rugp. 20 (Nr. 165), p. 3).

90. Apie Jankaus neigiamo atsakymo priežastis galima tik spėlioti. Iš tikro jis „Aušros“ pavienių numerių turėjo, nes, kaip liudija tarpukario laikų Bitėnų gausių lankytojų atsiminimai, jais apdovano-davo svečius.

HISTORY OF LITHUANIAN PRESS OF NATIONAL RENAISSANCE AND ITS CREATOR: A SUBJECTIVE VERSION

DOMAS KAUNAS

Abstract

This publication includes a letter from a literary worker of Lithuanian national movement in Lithuania Minor Martynas Jankus (1858–1946) to a profesor of Baltistic studies at the University of Goettingen Eduard Hermann (1869–1950) written in 1929. The letter consists of a replay to a question of the linguist about the state of Lithuanian press at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. The author of the letter characterised the publishing of the illegal press in Lithuania Minor ant its secret transportation to Lithuania under the rule of Tzarist Russia. He wrote about the most significant litcrary and publishing workers and the problems of publishing trade. The letter provides rich biographical data on Martynas Jankus.